

A photograph of two children in a library. A girl in a green polka-dot shirt is smiling and holding a red pen over a piece of paper. A boy in a blue shirt is looking down at the paper. Bookshelves filled with books are in the background.

● Handreiking ● geschiedenis

Toelichting bij de bijzondere nadere vooropleidingseisen pabo

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

Handreiking geschiedenis

Toelichting bij de bijzondere nadere vooropleidingseisen voor de pabo

Juli 2014

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2014 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteurs: Theo Beker met een bijdrage van Rob Diephuis

Eindredactie: Luc Sluijsmans

Met dank aan: Peter Jager (Cito)

Informatie

SLO

Afdeling: O&A

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 666

Internet: www.slo.nl

E-mail: o&a@slo.nl

AN: 7.7155.602

Inhoud

Voorwoord	5
1. Inleiding	7
2. Oriëntatie	9
2.1 Het vak geschiedenis	9
2.2 Vakgebonden vaardigheden (A)	10
2.3 Tien tijdvakken toegelicht (B)	12
3. Leerdoelen en specificatie voor de toelatingstoets	33
3.1 Vakgebonden vaardigheden geschiedenis (A)	33
3.2 Tien tijdvakken geschiedenis (B)	34
Bijlagen	45
Bijlage 1 Kaarten	47
Bijlage 2 Voorbeeldopgaven	60
Bijlage 3 Toetsmatrijs	71
Referenties	73

Voorwoord

Dit is een handreiking bij de bijzondere nadere vooropleidingseisen van het vak geschiedenis voor de pabo. Deze publicatie is ontwikkeld door SLO in samenwerking met toetsconstructeurs van Cito, opleiders van de pabo's en mbo's en beleidsmedewerkers van de sectorraden uit het vo, hbo en mbo. De handreiking is gefinancierd door het ministerie van OCW.

De handreiking is geschreven voor aspirant-studenten voor de pabo en bevat een inhoudelijke toelichting bij de bijzondere nadere vooropleidingseisen voor de opleiding tot leraar basisonderwijs. We verwachten dat deze toelichting ook van nut kan zijn voor opleiders en toets- c.q. materiaalontwikkelaars.

De handreiking begint met een korte algemene inleiding over de toelatingstoets. Hoofdstuk 2 bevat een beknopte inhoudelijke toelichting op de leerstof voor de toets. De leerstof is in hoofdstuk 3 preciezer uitgewerkt in leerdoelen met nadere specificaties. Je kunt hier tot op een behoorlijk detailniveau zien wat wel en niet bevroegd kan worden in een toelatingstoets. In bijlage 1 vind je bronmateriaal dat als naslaginformatie kan fungeren. Bijlage 2 bevat een aantal voorbeeldopgaven en in bijlage 3 staat de toetsmatrijs.

We hopen dat deze handreiking zal bijdragen aan een succesvolle voorbereiding op de toelatingstoets.

Namens het projectteam,
Luc Sluijsmans, projectleider handreiking vooropleidingseisen pabo

1. Inleiding

Om aan de pabo te kunnen studeren is een diploma mbo 4, havo of vwo nodig. Met ingang van het studiejaar 2015-2016 worden de regels voor de toelating tot de pabo veranderd. Voor aspirant-studenten uit het mbo en het havo gaan voor een aantal vakken bijzondere nadere vooropleidingseisen gelden. Het betreft de vakgebieden: geschiedenis, aardrijkskunde en natuur & techniek (met elementen van biologie en natuurkunde).

Een leraar op de basisschool moet van alle markten thuis zijn. Het is de taak van het basisonderwijs om alle leerlingen een brede vorming te bieden en dat vraagt om leraren die veel weten over heel verschillende onderwerpen. Het gaat daarbij niet alleen om kennis over leren en opvoeden, maar ook over een flink aantal schoolvakken. De afgelopen jaren hebben de gezamenlijke pabo's voor elk vak een zogenaamde kennisbasis ontwikkeld waarin is vastgelegd welke vakkennis de beginnende leraar moet hebben. Een kennisbasis beschrijft in grote lijnen:

- de onderwerpen die kinderen moeten leren;
- de structuur en opbouw van het vak;
- de manier waarop kinderen het vak leren;
- de samenhang met andere vakken.

Dat is dus meer en andere kennis dan die je opgedaan hebt tijdens het desbetreffende vak in het voortgezet onderwijs. Je moet niet alleen de hoofdzaken van de schoolvakken weten, maar ook leren hoe kinderen zich de vakken eigen maken, welke vragen ze kunnen stellen, welke opbouw dat vraagt en welke werkvormen en materiaal geschikt zijn.

In de praktijk van de lerarenopleiding blijkt dat veel studenten het erg moeilijk vinden om in een paar jaar al die kennis over al die vakken te verwerven. Het is nu eenmaal een veeleisende opleiding waarin veel vakken aan de orde komen. Om deze situatie te verbeteren kunnen aspirant-studenten alleen instromen op de pabo als zij elementaire kennis hebben van geschiedenis, aardrijkskunde en natuur & techniek. Het is mogelijk dat je dit moet bewijzen door het maken van een toelatingstoets. Het niveau is qua moeilijkheidsgraad te vergelijken met wat je leert in de onderbouw van het havo of de bovenbouw van het vmbo theoretische leerweg.

Wanneer moet je zo'n toelatingstoets maken? Dat ligt aan je vooropleiding. De volgende situaties doen zich voor.

Je hebt een vwo-diploma.

Je hoeft geen toelatingstoets te maken. Het kan wel nuttig zijn om aan de hand van deze handreiking na te gaan hoe het staat met jouw elementaire kennis van deze schoolvakken. Als die echt weggezakt is, kun je de beginselen van het vak zelf ophalen met behulp van de bronnen verderop in deze handreiking. Dat geeft je straks een goede startpositie bij het begin van de opleiding.

Je hebt havo-examen gedaan in het vak geschiedenis, aardrijkskunde, natuurkunde en/of biologie.

Als je havo-eindexamen hebt gedaan in aardrijkskunde en geschiedenis voldoe je aan de vooropleidingseisen voor die vakken. Voor natuur en techniek geldt dat je aan de eisen voldoet wanneer je havo-eindexamen hebt gedaan in natuurkunde of biologie. Toch is het verstandig om te checken hoe het staat met de elementaire kennis. Een actieve houding zal jouw start op de pabo makkelijker maken.

Je hebt een havodiploma maar het vak geschiedenis, aardrijkskunde, natuurkunde en/of biologie zat niet in je examenpakket.

Je moet de toelatingstoets maken voor het vak dat niet in jouw examenpakket zat. Bereid je hier goed op voor. In deze handreiking lees je wat je moet kennen en kunnen. Probeer eerst in te schatten of en waar er lacunes in jouw kennis zitten.

Je hebt een mbo 4-diploma en wilt naar de pabo.

Je moet de toelatingstoets voor het vak geschiedenis, aardrijkskunde en natuur & techniek maken. Zat een van de vakken in je examenpakket op het vmbo dan zullen sommige onderwerpen je bekend voorkomen. Toch is een goede voorbereiding nodig.

Vorbereiding op de toets

De toelatingstoets bestaat uit 60 digitale meerkeuzevragen per vak. Als voorbereiding op de toelatingstoets kun je gebruik maken van regionale voorbereidingstrajecten. Daarnaast worden er ter voorbereiding diverse leermiddelen ontwikkeld. Die kun je gebruiken voor zelfstudie en om te oefenen voor de toelatingstoets. Op www.goedvoorbereidnaardepabo.nl vind je meer informatie over waar je een voorbereidingstraject kunt volgen. Vanaf september 2014 vind je op deze website ook de leermiddelen.

Aanmelden

Meer informatie over de aanmelding voor de toelatingstoets vind je in het najaar van 2014 op www.goedvoorbereidnaardepabo.nl.

2. Oriëntatie

2.1 Het vak geschiedenis

Geschiedenis is een fascinerend vak, maar tegelijkertijd ook een moeilijk vak. Fascinerend, omdat het vak het verleden als onderwerp heeft, dus alles wat gebeurd is. Moeilijk, omdat het verleden niet meer bestaat en dat we het verleden moeten reconstrueren aan de hand van bronnen die subjectief zijn.

Een beeld vormen van het verleden is geen sinecure. Als je een bron, een boek, een tekst of een krant leest, moet je je altijd afvragen of wat je leest ook klopt. Is het wel de waarheid? Deze vraag is bijna niet te beantwoorden. Je moet namelijk achterhalen wie de auteur is, welke achtergrond hij heeft en welke bedoeling hij met zijn schrijven heeft. Daarnaast moet je achterhalen wanneer (in welke tijd) en waar (in welke plaats) hij iets geschreven heeft. Dat wat hij heeft opgeschreven, heeft hij dat zelf gezien, zelf meegemaakt of heeft hij het van een ander gehoord en daarna opgeschreven. Hij kan natuurlijk ook meerdere bronnen naast elkaar gelegd hebben en op basis van wat deze bronnen gemeenschappelijk hebben, zijn verhaal gemaakt hebben. Kortom: alles wat je leest is subjectief. Dat wil zeggen dat teksten en geschreven bronnen worden beïnvloed door de persoonlijke mening en gevoelens van de auteur. En als jij een tekst leest, interpreteert, doe je dat op jouw unieke wijze.

Geschiedenis vertelt veel over onszelf. Onze geschiedenis vertelt in verhalen wie we zijn. Door deze verhalen te lezen en door ons te verdiepen in onze geschiedenis zijn we in staat ons verleden te begrijpen en zo kunnen we ons een beeld te vormen van personen en gebeurtenissen uit dat verleden. Anders gezegd: door het verleden te bestuderen, begrijpen we het heden en bekijken we de wereld met andere ogen. Om erachter te komen hoe het vroeger was moet je zelfstandig of met hulp van anderen het verleden bestuderen. Dit doe je door teksten en geschreven bronnen aandachtig en kritisch te lezen en vragen te stellen en te beantwoorden. Op deze manier ontwikkel je je eigen visie, je eigen beeld van de geschiedenis. Je krijgt kennis over historische onderwerpen en een brede overzichts-kennis bij de tijdvakken. Vanuit een historisch perspectief wordt de wereld op een andere manier bekeken, je kijkt op de wereld wordt daardoor ruimer en scherper.

Het vak geschiedenis neemt een belangrijke plaats in het onderwijs. Voor leerkrachten is een bepaalde basiskennis van het verleden, in combinatie met enkele historische vaardigheden, noodzakelijk. Beide komen aan bod in de toets. Wat moet je weten en kunnen voor de toets? Deze handreiking beschrijft de basiskennis voor de toelatingstoets aan de hand van tien tijdvakken. Bij elk tijdvak is een aantal inhouds-geselecteerd (de zgn. 'kenmerkende aspecten'). Daarnaast zijn er enkele belangrijke vaardigheden beschreven die je nodig hebt bij het bestuderen van het verleden. De vaardigheden en tijdvakken zijn de volgende:

Vakgebonden vaardigheden geschiedenis (A):

- A.1 omgaan met historische bronnen;
- A.2 hanteren van de tijdbalk;
- A.3 werken met historische perioden;
- A.4 het leggen van relaties tussen oorzaken en gevolgen;
- A.5 het leggen van relaties tussen continuïteit en verandering.

Tien chronologische tijdvakken, van prehistorie tot heden (B):

- B.1 jagers en boeren
- B.2 Grieken en Romeinen
- B.3 monniken en ridders
- B.4 steden en staten
- B.5 ontdekkers en hervormers
- B.6 regenten en vorsten
- B.7 pruiken en revoluties
- B.8 burgers en stoommachines
- B.9 wereldoorlogen en Holocaust
- B.10 televisie en computers

2.2 Vakgebonden vaardigheden (A)

Voor de geschiedenistoets moet je een aantal vaardigheden kunnen toepassen. Hieronder lees je een korte toelichting op de vaardigheden die getoetst kunnen worden. Ze hebben betrekking op het werken met bronnen en met een tijdbalk, het leggen van relaties tussen oorzaak en gevolg en verandering en continuïteit.

Bronnen: betrouwbaarheid, standplaatsgebondenheid en bruikbaarheid

Wordt er in de toets een bron gebruikt, dan moet je kunnen aangeven in hoeverre die bron betrouwbaar is. Dat is niet altijd gemakkelijk. Eigenlijk moet je altijd eerst een aantal vragen stellen met betrekking tot de bron, zoals:

- Wie is de auteur van de bron?
- Wat is de achtergrond van de auteur?
- Met welke bedoeling heeft de auteur de bron gemaakt? Auteurs hebben vaak een eigen belang, bijvoorbeeld een verhaal opkloppen omdat het dan beter verkoopt. Of van iemand een held maken door heldhaftige verhalen over deze persoon te schrijven.
- Was de auteur aanwezig bij de gebeurtenis, of heeft iemand anders hem over de gebeurtenis verteld, waarna hij het heeft opgeschreven?

Bronnen zijn standplaatsgebonden, dat wil zeggen op een bepaald moment en op een bepaalde plaats geschreven. Historici zeggen dat een bron altijd tijd- en plaatsgebonden is. In de toets kun je gevraagd worden standplaatsgebondenheid te herkennen.

Een voorbeeld. Een priester en een tijdgenoot beschrijven in de 15^e eeuw een gebeurtenis in Rome. De gebeurtenis is hetzelfde, maar de beschrijvingen verschillen duidelijk van elkaar. Niemand kan namelijk eenzelfde stuk schrijven over dezelfde gebeurtenis. Dat komt omdat de auteur bewust of onbewust beïnvloed wordt door zijn achtergrond, de tijd en plaats waarin hij leeft, of hij gelovig is of niet, zijn opleiding, zijn leeftijd, zijn ras, zijn geslacht of zijn financiële positie.

Je kunt ook gevraagd worden bronnen te selecteren op bruikbaarheid. Als je iets wilt onderzoeken, begin je altijd met het stellen van een vraag. Een bron is bruikbaar als hij antwoord geeft op die vraag of op een gedeelte van die vraag.

De tijdbalk en het werken met historische perioden

Je moet de tijdbalk als middel kunnen gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen en personen in de juiste tijd te plaatsen. Daarbij horen de volgende aanduidingen van tijd en tijdsindeling: verleden, heden, jaartallen, decennium, eeuw, voor Christus, na Christus. De toelichting van de tijdvakken (zie paragraaf 2.3) start per periode met een voorbeeld van een tijdbalk (bron: Cito).

Om te laten zien dat je over de benodigde oriëntatiekennis beschikt, moet je vertrouwd zijn met twee manieren om historische gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen en personen te plaatsen in historische perioden.

Dit is de ordening in de tien tijdvakken: jagers en boeren (- 3000 voor Christus), Grieken en Romeinen (3000 voor Chr. - 500 na Chr.), monniken en ridders (500-1000), steden en staten (1000-1500), ontdekkers en hervormers (1500-1600), regenten en vorsten (1600-1700), pruiken en revoluties (1700-1800), burgers en stoommachines (1800-1900), wereldoorlogen en Holocaust (1900-1950), televisie en computer (vanaf 1950).

Daarnaast moet je de ordening in de traditionele historische perioden kennen: Prehistorie (tot 3000 voor Chr.), Oudheid (3000 voor Chr. – 500 na Chr.), Middeleeuwen (500 – 1500), Nieuwe Tijd (1500 - 1800) en Nieuwste Tijd (1800 - heden).

Een voorbeeld. Een vraag kan zijn: 'Wanneer leefde Willem van Oranje?' Volgens de traditionele indeling is dat in de Nieuwe Tijd en volgens de indeling van de tien tijdvakken is dat in de Tijd van ontdekkers en hervormers. Je moet dus beide ordeningen kennen.

Oorzaak en gevolg

Je kunt gevraagd worden om conclusies te trekken over oorzaak-gevolgrelaties. Oorzaak en gevolg horen bij elkaar. Ze geven een verband aan tussen twee feiten. Bij geschiedenis kun je ook vaststellen dat er sprake is van een oorzaak en een gevolg.

Een voorbeeld. De Eerste Wereldoorlog eindigde in 1918. In 1919 werd het Verdrag van Versailles getekend. Dit verdrag had een negatieve impact op Duitsland. Duitsland werd ontzettend zwaar gestraft. In 1919 werd al gezegd dat dit verdrag een oorzaak zou kunnen zijn voor een volgende oorlog. Op 1 september 1939 viel Duitsland Polen binnen: het begin van de Tweede Wereldoorlog.

Gebeurtenissen in het verleden hebben oorzaken: een oorlog breekt niet zomaar uit, daar is iets aan vooraf gegaan. Gebeurtenissen hebben ook gevolgen: door bijvoorbeeld de uitvinding van de stoommachine is de samenleving enorm veranderd.

Continuïteit en verandering

Er kan ook aan je gevraagd worden om vergelijkingen te maken tussen historische perioden onderling en het heden. Als je een aantal bronnen over eenzelfde onderwerp uit verschillende tijden naast elkaar legt, kun je een ontwikkeling zien. Je kunt dan continuïteit en verandering vaststellen. Er zijn altijd veranderingen door de tijd heen. De ontwikkeling kan snel of langzaam gaan. Veranderingen kunnen een verbetering of een verslechtering zijn. Maar sommige zaken blijven hetzelfde, dat noemen we continuïteit. Als je de bronnen met elkaar vergelijkt, is het belangrijk dat je uitzoekt over welke tijd ze gaan, over welk tijdvak of welke tijdvakken. Je moet de bronnen bestuderen en vaststellen wat er tussen de tijdvakken hetzelfde is gebleven en wat er veranderd is.

Een voorbeeld. Op tafel ligt een tiental foto's van een Nederlandse stad. De foto's komen uit drie tijdvakken. Uit de Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900), de Tijd van wereldoorlogen en Holocaust (1900-1950) en de Tijd van televisie en computer (vanaf 1950). De foto's uit het eerste tijdvak laten een stad zien omstreeks 1880. Een oude stad, waarvan de stadsmuren nog helemaal intact zijn. De tweede set foto's komt uit het tweede tijdvak en is van 1910. Op deze foto's staat dezelfde stad, maar nu blijkt dat de stadsmuren afgebroken zijn en dat er fabrieken gebouwd zijn. De derde set met foto's komt uit het laatste tijdvak en is van 2010. Op deze foto's zien we dezelfde stad, maar nu een stad uit onze tijd. De stad heeft zich door de eeuwen heen

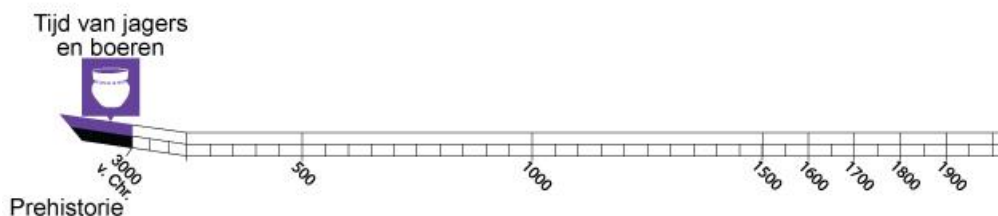
ontwikkeld. Het feit dat op een bepaalde plaats bewoning is geweest vanaf een bepaald moment is een continue factor. Maar het uiterlijk van de stad is aan verandering onderhevig.

2.3 Tien tijdvakken toegelicht (B)

Hierna volgt een korte beschrijving van de leerstof bij de tien tijdvakken. Voor de toelatingstoets is een selectie gemaakt van 27 'kenmerkende aspecten', die dekken ongeveer de examenstof van het vmbo theoretische leerweg. Daarnaast is gebruik gemaakt van de Canon van Nederland. De tien tijdvakken met 27 kenmerkende aspecten en een selectie van Canonvensters vormen het raamwerk voor de leerstof die bestudeerd moet worden. Dit raamwerk is verrijkt met inhoudelijke specificaties, zodat duidelijk is welke inhoud getoetst kunnen worden in de toelatingstoets pabo.

Hieronder staan alle tijdvakken met bijbehorende leerdoelen toegelicht. De toelichting bevat alle relevante informatie om je een beeld te vormen van wat je moet weten. Soms staat in de toelichting een bredere context van de periode beschreven dan in het leerdoel staat genoemd. De specifieke begrippen die je moet kennen staan per leerdoel toegelicht in hoofdstuk 3.

Tijdvak 1 Tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.)

B.1.1 De aspirant-student kan uitleggen waarom jagers-verzamelaars nomaden waren.

Uit de periode van jagers-verzamelaars kennen we geen schriftelijke bronnen, maar door allerlei voorwerpen en overblijfselen (zoals werktuigen van botten en vuursteen) uit die periode hebben we wel een beeld van de mensen die toen leefden. De jagers-verzamelaars leefden van de jacht en van het verzamelen van voedsel en waren daarom afhankelijk van de natuur. Ze volgden het wild en hadden een nomadisch bestaan. Hun kunstuitingen bestonden uit kleine beeldjes en grottschilderingen.

Het leven van de eerste bewoners van Europa werd vooral bepaald door de ijstijden: koude perioden die werden afgewisseld door minder koude perioden. Op de toendra's werd jacht gemaakt op mammoeten en rendieren.

In ons land trokken van 12000 tot 8000 v. C. rendierjagers (nomaden) door het land. Dat waren mensen die leefden van de jacht op rendieren. Vanaf 8000 v. C. werd het warmer in ons land en trokken de rendieren en de rendierjagers naar het noorden. De enige sporen die ze achtergelaten hebben zijn sporen van hun kampen.

B.1.2 De aspirant-student kan veranderingen toelichten die het gevolg waren van de agrarische revolutie.

De eerste landbouw ontstond in het Midden-Oosten. De overgang van jagen-verzamelen naar akkerbouw en veeteelt deed zich het eerst voor omstreeks 7000 v.C. In plaats van rond te trekken, vestigden mensen zich nu op een plek. Ze zetten de natuur naar hun hand en hadden ook meer bezit dan jagers-verzamelaars, zoals aardewerk.

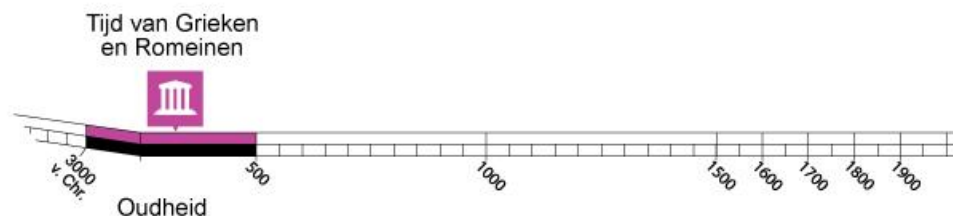
Vanuit het Midden-Oosten verspreidde de landbouw zich over Europa. De eerste landbouwers in de Lage Landen waren de Bandkeramiekers (5300-4900 v. C.). Zij vestigden zich op de

lössgronden in het huidige Zuid-Limburg. Zij hebben de naam Bandkeramiekers gekregen door hun aardewerk. De eerste agrarische samenleving boven de grote rivieren was die van de hunebedbouwers (3400-2850 v.C.). Zij behoorden tot de Trechterbekercultuur, genoemd naar hun aardewerk. De belangrijkste sporen van deze cultuur zijn de overblijfselen van hun graven, de hunebedden die te vinden zijn op het Drents plateau. De hunebedden zijn gemaakt van grote stenen die tijdens de ijstijd vanuit Scandinavië door het ijs werden aangevoerd. Van mensen uit de prehistorie weten we dat ze geloofden in een leven na de dood door vondsten van grafgraven in graven uit die tijd.

Zesduizend jaar geleden werd in het Midden-Oosten het schrift ontwikkeld op kleitabletten. Daarmee kwam in het Midden-Oosten een einde aan de prehistorie.

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 1 (zie bijlage 2).

Tijdvak 2 Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C. – 500)

B.2.1 De aspirant-student kan Grieks-Romeinse cultuur herkennen en beschrijven.

De Grieks-Romeinse cultuur werd de heersende cultuur in de landen aan de Middellandse Zee en in Europa. In de vele landen die de Romeinen veroverd hebben, staan nu nog restanten van gebouwen uit de Grieks-Romeinse cultuur, zoals aquaducten, villa's en badhuizen met heteluchtverwarming, amfitheaters (waar gladiatorengevechten gehouden werden), triomfbogen, theaters en tempels. Ook zijn uit die tijd kunstwerken bewaard gebleven, zoals beeldhouwwerken en mozaïekvloeren. De Romeinen geloofden in vele goden die zij in tempels vereerden. In het Romeinse Rijk werden op vele plaatsen steden gebouwd. Slavernij was een belangrijk onderdeel van de Romeinse samenleving.

Bij dit leerdoel hoort kaart 1: Het Romeinse rijk (zie bijlage 1).

B.2.2 De aspirant-student kan voorbeelden herkennen en beschrijven van de beïnvloeding van de Grieks-Romeinse cultuur op de Germaanse cultuur.

Door veroveringen groeide het dorpje Rome in duizend jaar tijd (circa 750 v.C. tot circa 400 n.C.) uit tot een machtig wereldrijk dat onder andere de hele Middellandse Zee omvatte. Julius Caesar speelde hierin met zijn verovering van Gallië een belangrijke rol. In alle landen die door de Romeinen bezet werden, voerden ze hun wetten en bestuur in. Door de verbeterde veiligheid nam de handel toe en ontstonden steeds meer ambachten. De agrarische cultuur van de Germanen veranderde langzaam in een agrarisch-stedelijke cultuur.

De noordelijke grens van het Romeinse Rijk werd gevormd door de Rijn en de Donau en een verdedigingslinie die beide rivieren verbond. Die grens van het Romeinse Rijk werd de Limes genoemd. In de Lage Landen werd de grens gevormd door de rivier de Rijn, die werd bewaakt door wachttorens en versterkte nederzettingen. Bovendien werd er een goed wegennet in het rijk aangelegd om legers te kunnen verplaatsen. De Romeinen werkten vaak samen met de plaatselijke bevolking. In de Lage Landen waren dat onder meer de Bataven (in de huidige Betuwe). Ten zuiden van de grote rivieren bouwden de Romeinen grote landbouwbedrijven met

villa's. De invloed van de Romeinse cultuur op niet-Romeinse volkeren wordt romanisatie genoemd, bijvoorbeeld de kennismaking met het Romeinse geloof, geld, schrift en glaswerk. In onze streken werd het schrift geïntroduceerd door de Romeinen omstreeks 50 v.C. Door deze geschreven bronnen kwam er een einde aan de prehistorie in de Lage Landen.

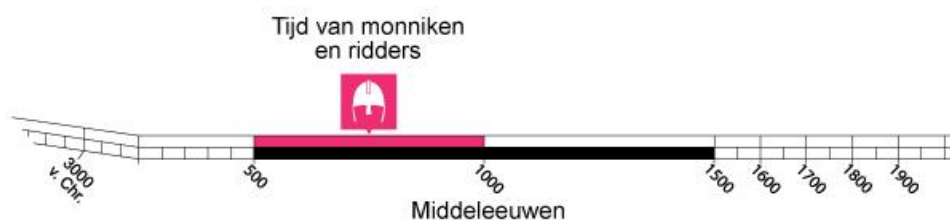
Bij dit leerdoel hoort kaart 2: De Romeinen in de Rijndelta (zie bijlage 1).

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 2 (zie bijlage 2).

B.2.3 De aspirant-student kan de ontwikkeling van het christendom in het Romeinse Rijk beschrijven.

In Palestina ontstond het christendom op basis van de boodschap van Jezus, die in de Bijbel is opgenomen. Jezus werd in ongeveer 30 n.C. door de Romeinen gekruisigd. Na zijn kruisiging verspreidde het christendom zich over het Romeinse Rijk. De Romeinen vervolgden de christenen, omdat de christenen de keizer niet als god wilden vereren. In de vierde eeuw na Christus werd het christendom in het Romeinse Rijk toegestaan door keizer Constantijn.

Tijdvak 3 Tijd van monniken en ridders (500-1000)

B.3.1 De aspirant-student kan beschrijven hoe het christendom zich in Europa verspreidde.

Missionarissen probeerden het christendom vanuit het huidige Engeland naar de Lage Landen te brengen. Twee beroemde zendelingen waren Willibrord (hij werkte in de omgeving van Utrecht) en Bonifatius (hij werkte in Friesland). Er werden kerken en kloosters gebouwd van waaruit het christendom zich verbreidde. De monniken in de kloosters waren de bewaarders van de schriftelijke cultuur. In rijk versierd handschrift kopieerden zij vele boeken. De Franken waren het eerste Germaanse volk dat zich bekeerde tot het christendom. Door veroveringen kreeg dit volk de macht over een groot gebied. Zo verspreidde het christendom zich in grote delen van West-Europa.

B.3.2 De aspirant-student kan het ontstaan van de islam beschrijven.

In het jaar 622 ontstond in Mekka de islam. De stichter van dit geloof was de Arabische koopman Mohammed. Zijn boodschap werd opgeschreven in de Koran, het heilige boek van de moslims.

B.3.3 De aspirant-student kan beschrijven hoe de islam zich verspreidde.

De islam verspreidde zich, na de dood van Mohammed in 632, doordat delen van Azië, Afrika en Europa werden veroverd. Volgens de 'heilige oorlog' is het de taak van moslims hun geloof te verspreiden.

Bij dit leerdoel hoort kaart 3: Islam en christendom (+/- 750) (zie bijlage 1).

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 3 (zie bijlage 2).

B.3.4 De aspirant-student kan hofstelsel, leenstelsel en horigheid uitleggen.

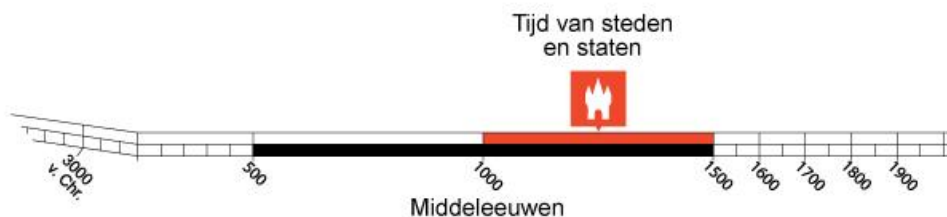
Door de invallen van Germaanse stammen uit het noorden en oosten moest het Romeinse leger zich uit de veroverde gebieden terugtrekken. Deze tijd wordt ook wel de tijd van de volksverhuizingen genoemd.

Het vertrek van de Romeinen had belangrijke gevolgen voor de economie en de veiligheid. Zo waren er regelmatig aanvallen door de Noormannen. Omstreeks 800 kwam Karel de Grote, een belangrijke Frankische vorst, aan de macht. Deze vorst wist zijn rijk enorm uit te breiden. Het was opgedeeld in gebieden die bestuurd werden door edelen en bisschoppen, die als leenmannen (vazallen) van de koning (leenheer) een stuk grond als leen hadden gekregen (leenstelsel of feodale stelsel). Deze leenmannen gedroegen zich later steeds meer als onafhankelijke vorsten. Op de zelfvoorzienende landgoederen van de leenmannen werkten boeren. Deze boeren waren als horigen aan het land verbonden en hadden verplichtingen aan de landbezitter (hofstelsel). Ze moesten niet alleen diensten voor hun heer verrichten, maar ook op vastgestelde tijden producten leveren. In ruil daarvoor kregen ze bescherming. In die tijd ontstonden drie maatschappelijke standen: de adel, de geestelijkheid en de boeren.

Bij dit leerdoel hoort kaart 4: Tochten van de Noormannen (zie bijlage 1).

Bij dit leerdoel hoort kaart 5: Rijk van de Franken tijdens Karel de Grote (+/- 800) (zie bijlage 1).

Tijdvak 4 Tijd van steden en staten (1000-1500)

B.4.1 De aspirant-student kan de opkomst van handel en het ontstaan van steden uitleggen.

Betere landbouwtechnieken, zoals het drieslagstelsel, zorgden voor hogere landbouwopbrengsten en daardoor groeide de bevolking. Boeren konden hun producten gaan verhandelen. Dat gebeurde meestal op knooppunten van rivieren en wegen, bij kastelen of bij kloosters. Zo ontstonden marktplaatsen waar handel werd gedreven en waar ambachtslieden de producten van de boeren konden bewerken. Rond die marktplaatsen ontstonden steden. De ambachtslieden in de steden sloten zich aan bij een gilde om elkaar te ondersteunen. Een gilde stelde ook regels op waaraan de ambachtslieden zich moesten houden. Na een opleiding werd een leerling erkend als vakman met de titel 'gezel' en na het doen van de gilde- of meesterproef kreeg hij de titel 'meester'. In de 13^e eeuw sloten handelaren en steden in Noord-Europa een samenwerkingsverband om zo hun handel te beschermen en uit te breiden. Dit samenwerkingsverband noemde men de Hanze. Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen waren Hanzesteden. Zo ontstond handel op Europese schaal. Er werd gehandeld in onder meer graan en hout. De rijkdom van de edelen nam toe, wat te zien was aan de bouw van kastelen. In steden werden grote kathedralen gebouwd.

Ook op een ander gebied was er een belangrijke nieuwe ontwikkeling. Tussen de 11^e tot en de 14^e eeuw vonden de kruistochten plaats. De christenen waren er van overtuigd dat het 'heilige land' bevrijd moest worden van de moslims. Zij meenden dat de christenheid de rechtmatige eigenaar was van Palestina. Vanaf 1096 ondernamen christenen vele veldtochten tegen de moslims om Palestina te veroveren. Uiteindelijk werden de christenen verslagen en verdreven uit Palestina.

Bij dit leerdoel hoort kaart 6: Kruistochten (+/- 1100 - +/- 1300) (zie bijlage 1).

B.4.2 De aspirant-student kan uitleggen waarom de steden zelfstandiger werden ten opzichte van de adel.

In de tijd van steden en staten vond er een langzame overgang plaats van een agrarische samenleving naar een agrarisch-stedelijke samenleving. De belangrijkste standen in die tijd waren de geestelijken en de edelen. De boeren hadden niets te zeggen maar de macht van de burgers in de steden nam geleidelijk aan toe. De stedelingen kregen stadsrechten van hun heer. Door deze rechten mochten ze een eigen stadsbestuur hebben, mochten ze markten houden en waren ze vrijgesteld van het betalen van tol aan de heer. De schout en schepenen zorgden voor het dagelijkse bestuur en de openbare orde.

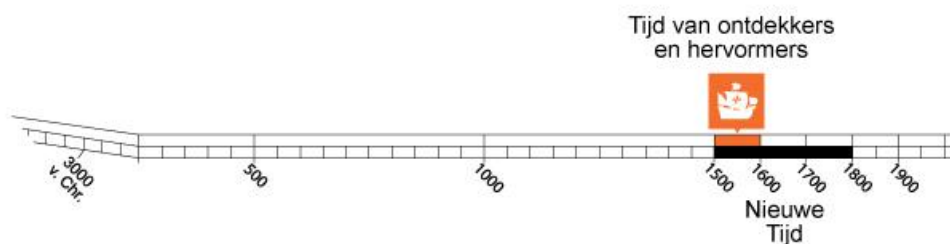
Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 4 (zie bijlage 2).

B.4.3 De aspirant-student kan aan de hand van het Bourgondische Rijk het ontstaan van staten binnen Europa beschrijven.

De vorsten vergrootten hun macht ten koste van de adel. Zij waren als enigen in staat zich een huurleger te veroorloven dankzij belastinggelden. De vorst probeerde steeds meer vanuit een centrale plaats met behulp van ambtenaren zijn gebied te besturen. Zijn onderdanen kregen daardoor het idee dat ze bij elkaar hoorden, bij een natie.

Een voorbeeld hiervan waren de hertogen van Bourgondië die erin slaagden verschillende gebieden bijeen te voegen tot een grotere eenheid, het Bourgondische Rijk. Ook delen van de Lage Landen behoorden tot dit rijk.

Tijdvak 5 De tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)

B.5.1 De aspirant-student kan redenen voor de ontdekkingsreizen uitleggen.

Door verbeteringen in de techniek, zoals de uitvinding van het kompas, waren langere zeereizen mogelijk. Aan het einde van de 15^e en het begin van de 16^e eeuw ondernamen Portugezen en Spanjaarden initiatieven op het gebied van ontdekkingsreizen. Europese heersers gaven opdracht tot deze initiatieven om het christelijk geloof te verspreiden en om hun handelsgebied te vergroten. De ontdekkingsreizigers zochten per boot een route naar Indië. Bartolomeus Diaz rondde in 1486 als eerste Europeaan Kaap de Goede Hoop, de zuidpunt van Afrika. Christoffel Columbus dacht in 1492 Indië bereikt te hebben. Hij was echter de Atlantische Oceaan overgestoken en was in de Nieuwe Wereld (Amerika) aangekomen. Hij noemde de inwoners

dan ook indianen. Vasco da Gama bereikte in 1498 als eerste India via een route rond Afrika. Ferdinand Magalhães was de eerste ontdekkingsreiziger die in 1519-1522 een zeilreis rond de wereld leidde.

Langs de kusten van de werelddelen die ontdekt waren, werden forten gebouwd van waaruit handel gedreven werd met de lokale bevolking. Amerika was een uitzondering. De Europeanen bleven hier niet aan de kust, maar veroverden gebieden die ze als vestigingsplaats of wingewest gingen gebruiken. De oorspronkelijke bewoners, de indianen, waren niet opgewassen tegen de Europeanen. Besmettelijke ziektes uit Europa hadden een verwoestende uitwerking op de inheemse bevolking. Ook werden de indianen door de Europeanen vooral gezien als goedkope arbeidskrachten die als slaven op plantages te werk gesteld konden worden. Door de ontdekking van Amerika kwamen er nieuwe producten naar Europa, zoals tomaten, aardappelen, maïs en tabak. Ook Nederlandse ontdekkingsreizigers zochten de route naar Azië, zoals Willem Barentsz via de noordelijke route.

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 5 (zie bijlage 2).

B.5.2 De aspirant-student kan denkbeelden en gevolgen van de Reformatie herkennen en beschrijven.

De Renaissance (wedergeboorte) begon in de tweede helft van de 14^e eeuw in Noord-Italiaanse steden. Hoewel het gedachtegoed van de Grieken en de Romeinen nooit helemaal verdwenen was, werd de klassieke oudheid opnieuw ontdekt. De onderzoekende, kritische houding van de Grieken en Romeinen werd weer aangenomen. Hierbij stond de mens en de wereld centraal in plaats van de godsdienst en de kerk. Zo ontstonden in de kunst afbeeldingen van wereldse zaken. Eind 15^e eeuw, begin 16^e eeuw verspreidde de Renaissance zich over Europa. In deze tijd werden ook wetenschappelijke ontdekkingen gedaan: Copernicus en Galilei beschreven een nieuw heliocentrisch wereldbeeld: een wereld waarin de zon en niet de aarde het middelpunt is van het heelal.

Het gedachtegoed van de katholieke kerk werd ter discussie gesteld. Een zeer beroemde geleerde die kritiek leverde op de katholieke kerk was Erasmus. Zijn ideeën konden zich verspreiden door de uitvinding van de boekdrukkunst. Binnen en buiten de katholieke kerk nam de kritiek op de kerk toe, vooral op de zelfverrijking van de kerk. Daarnaast waren er punten als de afkoop van zonden (de aflaat), de kerk als bemiddelaar tussen god en de gelovigen, vorsten die het geloof oplegden aan hun onderdanen. In 1517 hing de monnik Maarten Luther 95 stellingen op aan de kerkdeur van Wittenberg, het begin van de Hervorming (Reformatie). Hij had vooral kritiek op de aflaten van de kerk. Andere critici op de katholieke kerk waren Zwingli en Calvijn. Luther, Zwingli en Calvijn wilden de katholieke kerk hervormen door te protesteren. Door het protestantisme ontstond er een splitsing in de christelijke kerk in een katholieke en een protestantse kerk. Beide stromingen zijn duidelijk herkenbaar. Een katholieke kerk is rijk versierd met beelden, schilderijen en altaren. In een protestantse kerk zijn het altaar en alle versieringen verwijderd. Alle rijkdom is verdwenen en de preekstoel staat centraal. Bij de katholieken staan de mis en de priester centraal, de protestanten bestuderen zelf de Bijbel en zoeken een directe band met God.

B.5.3 De aspirant-student kan uitleggen hoe de Opstand in een onafhankelijke Nederlandse staat resulteerde.

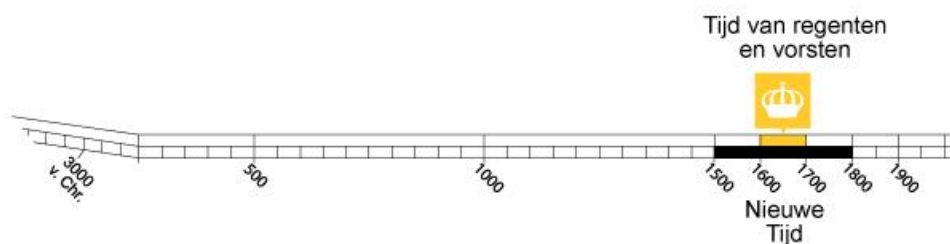
De katholieke Karel V, koning van Spanje, keizer van Duitsland en onder andere heer van de Nederlanden, verbood de verspreiding van de ideeën van de protestanten. In 1555 deed Karel V afstand van zijn troon. Zijn zoon Filips II volgde hem op en trad zeer streng op tegen de protestanten. Nederlandse edelen, waaronder Willem van Oranje, kwamen steeds meer in verzet tegen de centralisatiepolitiek van Karel V en Filips II. Omdat protestanten hun geloof niet

mochten uitoefenen, hielden zij vanaf 1566 kerkdiensten in de openlucht, de zogenaamde hagenpreken. In 1566 werden tijdens de Beeldenstorm heilige beelden, religieuze kunst- en gebruiksvoorwerpen in katholieke kerken en kloosters door protestanten vernield. Filips II stuurde als reactie op de Beeldenstorm een leger onder leiding van Alva om de orde te herstellen. Willem van Oranje vluchtte naar Duitsland. In 1568 begon de Opstand met een inval van het huurlleger van Willem van Oranje. In 1572 werd Brielle door de watergeuzen ingenomen. Willem van Oranje kwam terug als stadhouder van het gewest Holland. In 1579 kwamen de noordelijke gewesten in de Unie van Utrecht overeen zich te verzetten tegen de Spanjaarden. Zo ontstonden de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Vervolgens verklaarde Filips II Willem van Oranje vogelvrij, waarna de Staten-Generaal Filips II door middel van het Placaat van Verlatinge (1581) afzwoor. Filips II werd niet meer als koning erkend. Willem van Oranje werd in 1584 op last van Filips II vermoord. Zijn zoon Maurits volgde hem op en zette de strijd voort. In 1588 werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden opgericht. Deze republiek eindigde in 1795 met de inval van de Fransen.

Tijdens de Opstand werd de Schelde afgesloten, waardoor Antwerpen niet meer bereikbaar was. De Hollandse havens, vooral Amsterdam, konden daardoor groeien. Joden en Hugenoten verlieten de Zuidelijke Nederlanden en vestigden zich in de Noordelijke Nederlanden en droegen bij aan de bloei van de economie.

Bij dit leerdoel hoort kaart 7: De Nederlanden (1550-1600) (zie bijlage 1).

Tijdvak 6 Tijd van vorsten en regenten (1600-1700)

B.6.1 De aspirant-student kan verbanden leggen tussen de overzeese expansie, het handelskapitalisme en het ontstaan van een wereldeconomie.

Door de vele ontdekkingsreizen naar Azië, Afrika en Amerika waren Europeanen in contact gekomen met andere culturen en producten. Deze producten wilden ze graag naar Europa vervoeren, maar het vervoer was niet allen zeer kostbaar maar ook vol risico's. Een sterke vloot, soldaten en veel geld om die te kunnen betalen, waren nodig in de strijd met de concurrenten. Om de handel in overzeese producten goed te organiseren werden in verschillende Europese landen handelscompagnieën opgericht. Tussen Europa en verschillende delen van de wereld ontstond een uitwisseling van producten. Mondiale handelscontacten werden gelegd en zo ontstond het handelskapitalisme en een wereldeconomie.

In de Nederlanden werd in 1602 de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) opgericht, een particuliere Nederlandse handelsonderneming met een monopolie op bepaalde producten, zoals nootmuskaat. De VOC voer met eigen schepen en een eigen leger tussen de Nederlanden en Azië. De compagnie zorgde vele jaren voor grote winsten en vervoerde specerijen zoals peper, foelie, kruidnagel, nootmuskaat en kaneel, maar ook porselein, zijde, koffie, thee, suiker, katoen en opium naar Europa.

In 1621 werd de West-Indische Compagnie (WIC) opgericht die zich richtte op het gebied van de oostkust van Amerika en de westkust van Afrika. De WIC was ook een handelscompagnie.

De WIC was actief in de slavenhandel van Afrika naar Amerika, maar hield zich ook bezig met de kaapvaart.

In de Nederlanden ontwikkelde Amsterdam zich tot stapelmarkt van goederen uit het Oostzeegebied, Engeland, Frankrijk, Spanje, Portugal en het Middellandse Zeegebied. De Nederlandse steden groeiden, vooral Amsterdam. Door de handel werden er grote winsten gemaakt, die onder andere geïnvesteerd werden in droogmakerijen, zoals de Beemster (1612). Verder werden dijken aangelegd en werden gebieden ontgonnen voor turfwinning. Tijdens de Opstand (1568-1648) waren Engeland en de Nederlanden bondgenoten in de strijd tegen Spanje. In 1648 werd de Vrede van Munster gesloten: de Nederlanden hadden van Spanje gewonnen. Door het wegvallen van de gemeenschappelijke vijand werden de Republiek en Engeland concurrenten van elkaar. In de 17^e en 18^e eeuw voerden de voormalige bondgenoten vier handelsoorlogen om de heerschappij over de zee- en handelsroutes. Michiel de Ruyter speelde bij enkele van deze oorlogen een belangrijke rol.

Bij dit leerdoel hoort kaart 8: Handelsroutes en handelsproducten (1600 – 1700) (zie bijlage 1).

B.6.2 De aspirant-student kan burgerlijk bestuur en stedelijke cultuur in het Nederland van de 17e eeuw herkennen en beschrijven.

In de 17^e eeuw, ook wel de Gouden Eeuw genoemd, was Amsterdam de belangrijkste handelsstad van de wereld, mede dankzij de VOC en WIC. De stad breidde zich uit en aan de grachten lieten rijke kooplieden schitterende herenhuizen bouwen.

In die tijd was de Republiek relatief tolerant ten opzichte van andersdenkenden. De gereformeerden behoorden in de Republiek tot het dominante geloof en namen in de Gouden Eeuw een machtspositie in. Katholieken werden gedoogd en konden in schuilkerken hun geloof belijden, maar mochten geen officiële functies uitoefenen. Deze tolerantie voorkwam dat katholieken (een groot deel van de bevolking) zouden vertrekken uit de Republiek. Joden werden in de Republiek ook gedoogd, maar ze konden geen poorter of lid van een gilde worden. Ze mochten wel synagogen bouwen. Ook al was men in de Republiek tolerant, dit wilde niet zeggen dat iedereen gelijk was.

Dankzij de rijkdom in de Republiek was er een bloei van kunsten en wetenschappen. De belangrijkste en beroemdste Nederlandse schilder was Rembrandt van Rijn. Op het gebied van cartografie waren de kaarten van de familie van Blaeu wereldberoemd. Een andere belangrijke persoon was de rechtsgeleerde en schrijver Hugo de Groot. Nederlandse uitvinders ontwikkelden de telescoop en de microscoop. Christiaan Huygens was een vooraanstaande wis-, natuur- en sterrenkundige en uitvinder. Spinoza was een beroemde Nederlandse filosoof.

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 6 (zie bijlage 2).

B.6.3 De aspirant-student kan uitleggen waarin de staatsinrichting van de Republiek zich onderscheidde van die in andere landen.

Na de Vrede van Münster (1648) werd de Republiek als zelfstandige staat erkend. De staatsinrichting van de Republiek onderscheidde zich van andere Europese landen. De landen van Europa waren bijna allemaal monarchieën. Nederland was een republiek waar de macht niet bij een centrale regering lag, maar bij de Gewestelijke Staten van de zeven gewesten. Limburg en Brabant werden wel door de Staten-Generaal bestuurd (Generaliteitslanden). De Gewestelijke Staten stuurden vertegenwoordigers naar de Staten-Generaal in Den Haag om gezamenlijk beslissingen te nemen op het gebied van oorlog en buitenlandse politiek. Op papier hadden alle gewesten evenveel te zeggen, maar omdat in Holland het meeste geld verdiend werd, was dit gewest in de praktijk dominant. De stadhouder was de aanvoerder van het leger. De raadpensionaris was de hoogste ambtenaar in de Republiek. Zijn rol was vergelijkbaar met

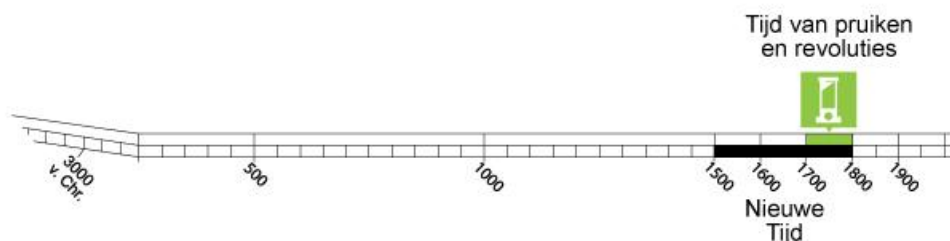
die van onze huidige minister-president, maar dan een die tegelijkertijd minister van Buitenlandse Zaken en van Financiën is. De bestuurders van steden en gewesten waren regenten die de belangrijke posities onder elkaar verdeelden.

B.6.4 De aspirant-student kan aspecten van het absolutisme beschrijven.

In de 17^e eeuw werden staten steeds meer centraal aangestuurd en vorsten werden de spil in dit centralisatieproces. Ze trokken steeds meer macht naar zich toe en regeerden met absolute macht, het absolutisme. De vorsten waren niet gebonden aan wetten, noch waren zij aan iemand verantwoording verschuldigd.

Een voorbeeld van een absoluut vorst was Lodewijk XIV (1638-1715), koning van Frankrijk. Deze vorst was ervan overtuigd dat hij door God was aangesteld en dat hij daarom regeerde op basis van het goddelijk recht. Dit hield in dat de bevolking geen inspraak had op zijn bestuur en dat hij aan niemand verantwoording hoefde af te leggen over zijn besluiten. De belangrijkste edelen verplichtte hij om bij hem aan zijn hof in Versailles te wonen, zodat hij ze kon controleren. Lodewijk XIV wist op deze manier de absolute vorstelijke heerschappij te versterken. Dit systeem bleef bestaan tot aan de Franse Revolutie in 1789.

Tijdvak 7 Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)

B.7.1 De aspirant-student kan de ontwikkeling van slavenhandel en slavernij beschrijven.

De driehoekshandel was de handel tussen West-Europa, Afrika en Amerika. Schepen met handelswaar vertrokken vanuit West-Europa naar West-Afrika. Vuurwapens, buskruit, ijzer en textiel werden met de plaatselijke machthebbers geruild voor slaven, goud en ivoor. Vanuit West-Afrika vertrokken de schepen, volgestouwd met slaven, naar Amerika om daar te worden verkocht. De levensomstandigheden van de slaven aan boord van de schepen waren erbarmelijk en velen stierven tijdens de reis. In Amerika werden de schepen geladen met luxegoederen, zoals suiker, koffie, cacao, tabak, katoen, rum en zilver. Daarmee voeren de schepen van Amerika naar West-Europa, waar de producten werden verkocht. Vervolgens begon de driehoekshandel opnieuw.

In de Republiek heeft vooral de WIC zich bezig gehouden met de slavenhandel. De slaven kwamen onder andere op Nederlandse plantages, zoals in Suriname.

B.7.2 De aspirant-student kan motieven voor afschaffing van slavenhandel en slavernij toelichten.

Het leven op de plantages was voor de slaven zeer zwaar. Slaven en slavinnen werden voor de kleinste vergrijpen mishandeld. Bij ernstige overtredingen was de straf zo streng dat de slaaf er veelal aan stierf. In de 18^e eeuw groeide onder de Europese burgerij het verzet tegen de slavenhandel en de slavernij op de plantages. Dit verzet kreeg de naam abolitionisme.

B.7.3 De aspirant-student kan denkbeelden van de Verlichting op het gebied van politiek, godsdienst en sociale verhoudingen beschrijven.

De Verlichting begon waarschijnlijk in de eerste helft van de 17^e eeuw en duurde tot de Franse Revolutie (1789). In die tijd ontstond in Europa een beweging van intellectuelen met als doel het bevorderen van de rede, de filosofie en de wetenschap. Ze streden tegen misbruik van de kerk en de staat en tegen intolerantie. Toen in Frankrijk de Franse Revolutie (1789) uitbrak, kwam de macht in handen van de burgers. Zij stelden de 'Verklaring van de rechten van de mens en burger' op. Daarin stelden zij dat iedere staatsburger in welk land dan ook grondrechten moet hebben: recht op vrije meningsuiting, vrijheid van godsdienst en het recht op een eerlijk proces. Deze grondrechten zijn typerend voor een democratische revolutie. Hun motto was: vrijheid, gelijkheid en broederschap.

De Franse monarchie werd afgeschaft en de Eerste Franse Republiek werd opgericht. De adel en de kerk verloren hun macht en privileges. De Franse revolutie veroorzaakte grote veranderingen in heel Europa.

Napoleon Bonaparte sloot zich aan bij de Franse Revolutie. De revolutionaire regering faalde echter en daarom kon Napoleon in 1799 een staatsgreep plegen. Hij slaagde erin om alle macht naar zich toe te trekken en in 1804 werd hij keizer van Frankrijk (1804-1815).

Tijdens zijn bestuur veroverde hij grote delen van Europa. In 1812 viel Napoleon Rusland aan, maar die aanval mislukte en het Franse leger moest zich terugtrekken. Al snel keerden enkele landen zich tegen Napoleon. In 1815 werd Napoleon definitief verslagen bij de Slag bij Waterloo.

In de 18^e eeuw was de handel in de Republiek drastisch verminderd. Frankrijk en Engeland hadden onze positie op het gebied van de handel voor een groot gedeelte overgenomen. De rijke kooplieden die in de Gouden Eeuw een fortuin hadden vergaard lieten buitenhuizen bouwen, zoals langs de Vecht. De rijken in de Republiek hadden zich een Franse levensstijl aangemeten. Ook de Republiek onderging de invloed van de Verlichting. Een voorbeeld van een verlichte wetenschapper in de Republiek was Eise Eisinga. In zijn huis in Franeker bouwde hij een planetarium (1781).

Bij dit leerdoel hoort kaart 9: Europa Staatkundig in 1812, Franse keizerrijk (zie bijlage 1).

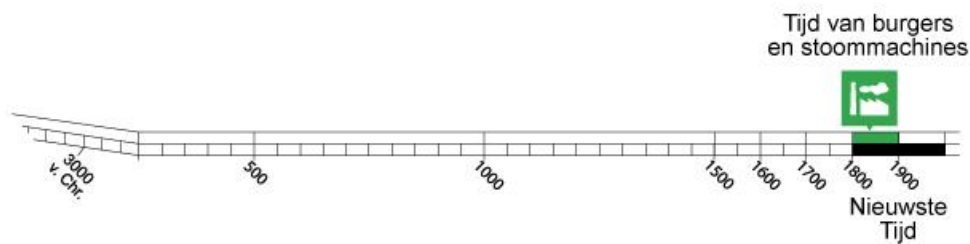
Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 7 (zie bijlage 2).

B.7.4 De aspirant-student kan grondrechten en toenemende politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse revolutie beschrijven.

Aan het einde van de 18e eeuw waren er in Nederland burgers die een einde wilden maken aan de macht van de falende stadhouder Willem V. Deze groep noemde zich de Patriotten.

Patriotten wilden meer gelijkheid en meer inspraak voor gewone burgers. In 1795 trokken de Franse troepen de Republiek binnen en hielpen de Patriotten aan de macht. Willem V vluchtte naar Engeland. Er ontstond een nieuwe staat, de Bataafse Republiek.

Tijdvak 8 Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)

B.8.1 De aspirant-student kan uitleggen waardoor de burgerij (bourgeoisie) steeds meer politieke invloed kreeg.

In 1806 werd de Bataafse Republiek het Koninkrijk Holland. Lodewijk Napoleon (de broer van Napoleon Bonaparte) werd koning. In 1810 werd het Koninkrijk ingelijfd bij Frankrijk. In die tijd werden allerlei maatregelen ingevoerd, zoals de burgerlijke stand (iedereen moest een achternaam hebben), het decimale stelsel, rechtsgelijkheid en de dienstplicht. Door het continentale stelsel was handel met Napoleons vijand Groot-Brittannië niet toegestaan.

Vanaf 1813 probeerden conservatieve krachten in Nederland een Oranjevorst weer aan de macht te helpen. Een grondwet werd geschreven waardoor de vorst meer macht zou krijgen, maar de gegoede burgerij wilde meebesturen.

In de 19^e eeuw ontstonden verschillende politieke ideologieën zoals het liberalisme, het confessionalisme, het communisme en het socialisme. Aanhangers hiervan verenigden zich later in politieke partijen.

Na de nederlaag van Napoleon werden de Nederlanden een monarchie onder koning Willem I (1815-1840) met de naam het Koninkrijk der Nederlanden. Het nieuwe koninkrijk kreeg een Eerste en een Tweede Kamer. De ministers waren echter dienaren van de koning. 1848 was een revolutiejaar in Europa. In vele Europese steden maakten burgers duidelijk dat ze meer inspraak wilden hebben. In Nederland werd in dat jaar door de liberaal Thorbecke een nieuwe grondwet ontworpen. De ministers werden verantwoordelijk en de koning onschendbaar. Het Koninkrijk werd een parlementaire democratie. In de grondwet werden de algemene rechten van burgers vastgelegd. Verkiezingen vonden daarna plaats op basis van belastingbetaling (censuskiesrecht), alleen voor mannen. De Tweede Kamer kreeg het recht van interpellatie, enquête en amendement. In feite werd na 1848 ons land door de gegoede burgerij bestuurd en niet meer door de koning. Groepen mensen gingen strijden voor algemeen kiesrecht. In Nederland werd in 1917 het algemeen kiesrecht voor mannen ingevoerd en in 1919 voor vrouwen.

B.8.2 De aspirant-student kan uitleggen wat een parlementair stelsel is.

In 1848 kreeg ons land een parlementair stelsel. Een parlementair stelsel is een stelsel waarbij burgers vertegenwoordigers in een parlement kunnen kiezen. Het parlement heeft via de wetgevende macht invloed op het beleid van een land. De regering legt verantwoording af aan het parlement. In een goedwerkende democratie hebben burgers grondrechten, zoals vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, vrijheid van vereniging, persvrijheid en onafhankelijke rechtspraak. De Grondwet is de belangrijkste wet van een staat.

B.8.3 De aspirant-student kan kenmerken van de industriële revolutie beschrijven.

In de Engelse textielindustrie werden machines uitgevonden waardoor de productie bij het spinnen en weven veel groter werd. Deze machines werden in grote hallen geplaatst: de eerste fabrieken. Later werden deze machines ook aangedreven door stoommachines. Door deze

ontwikkeling sprak men over de industriële revolutie. In de tweede helft van de 19e eeuw werd Nederland een industriële samenleving. De trekschuit en de diligence werden langzaamaan vervangen door het spoor. De eerste stoomtrein reed vanaf 1839 tussen Amsterdam en Haarlem.

B.8.4 De aspirant-student kan de gevolgen van de industriële revolutie voor de werk- en leefomstandigheden van arbeiders toelichten.

Vanaf 1870 ontstond in Engeland een industriële samenleving. Andere Europese landen volgden later. De ambachtelijke huisnijverheid werd vervangen door machines en daardoor veranderde de samenleving enorm. In de nabijheid van de fabrieken ontstonden steden. Grote aantallen ongeschoolde landarbeiders vormden goedkope arbeidskrachten in de fabrieken. Door de machines kon er veel, snel en goedkoop geproduceerd worden, massaproductie. Door de industrie werd het milieu aangetast. Voor de stoommachines was steenkoolwinning nodig.

Mensen die in de huisnijverheid en als landarbeiders werkzaam waren geweest vestigden zich in de nieuwe steden. De bevolking groeide en de stadswallen werden afgebroken. De leefomstandigheden van deze mensen waren afschuwelijk. Ze kwamen te wonen in kleine bedompte huisjes, veelal zonder riolering. Door de slechte huisvesting en vervuiling was het sterftecijfer hoog. De lonen in de fabrieken waren laag en om een fatsoenlijk gezinsinkomen te verwerven moesten ook jonge kinderen in de fabrieken werken. De werktijden in de fabrieken waren lang en de werkomstandigheden miserabel, ook voor jonge kinderen. De burgerij kreeg steeds meer oog voor de vele wantoestanden in de fabrieken en de slechte woon- en werkomstandigheden van de arbeiders en hun gezinnen (de sociale kwestie). De medische kennis nam toe en er kwamen allerlei adviezen waardoor o.a. de hygiëne vergroot werd en riolering en waterleidingen aangelegd werden. Tegelijkertijd werd door het gebruik van kunstmest de voedselproductie verbeterd. Nieuwe uitvindingen zoals de elektromotor, de verbrandingsmotor en de fotografie zorgden voor grote veranderingen. In deze tijd ontstond ook de massapers.

B.8.5 De aspirant-student kan verbanden leggen tussen de industriële revolutie en de opkomst van emancipatiebewegingen.

Groepen mensen begonnen zich te organiseren om hun situatie te verbeteren. Arbeiders organiseerden zich in vakverenigingen en kwamen met eisen, zoals meer loon en het algemeen kiesrecht. Vrouwen wilden dezelfde rechten als mannen. Deze georganiseerde belangenverenigingen heten emancipatiebewegingen. Uit een paar belangrijke emancipatiebewegingen kwamen zuilen voort. De politiek werd helemaal verzuimd. De protestanten, katholieken, liberalen en socialisten hadden hun eigen zuil, waar ze van hun geboorte tot hun dood in bleven.

In 1871 werd Aletta Jacobs als eerste Nederlandse vrouw officieel toegelaten tot een universiteit. Haar hele leven zette zij zich in voor de belangen van vrouwen, waaronder het verkrijgen van algemeen vrouwenkiesrecht.

In de tweede helft van de 19^e eeuw groeiden de protesten tegen de kinderarbeid. In 1874 nam het Nederlandse parlement het kinderwetje van de liberaal Van Houten aan. Deze wet bepaalde dat kinderen tot 12 jaar niet meer in fabrieken mochten werken. Op 1 januari 1901 werd de eerste leerplichtwet in Nederland effectief. Kinderen van 6 tot en met 12 jaar moesten verplicht onderwijs volgen. Een andere sociale wet beperkte de arbeidstijden.

B.8.6 De aspirant-student kan de relatie beschrijven tussen modern imperialisme en nationalisme.

In de 16^e en de 17^e eeuw koloniseerden Europese landen vele niet-Europese landen. In de 19^e eeuw hadden de opkomende industrieën in Europa grondstoffen en afzetmarkten nodig. De Europeanen trokken daarom de binnenlanden in om grondstoffen voor de industrieën te krijgen en om de gemaakte producten te verkopen. Deze vorm van imperialisme heet modern imperialisme. Nederland paste dit toe in Nederlands-Indië. Ook het opkomende nationalisme speelde een rol: het bezit van koloniën werd voor veel landen een statussymbool. Multatuli protesteerde in zijn boek *Max Havelaar* tegen de Nederlandse onderdrukking in Nederlands-Indië. In 1863 schafte Nederland de slavernij af.

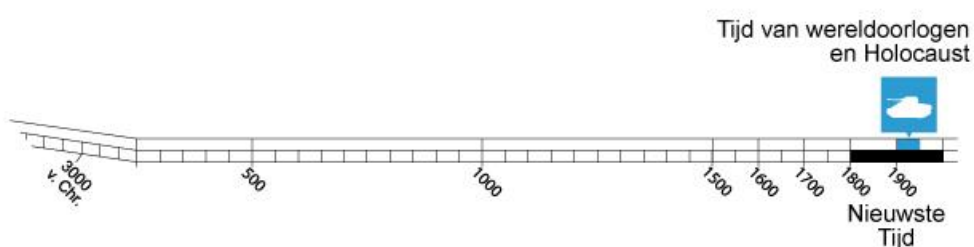
B.8.7 De aspirant-student kan uitleggen waarom grondstoffen en afzetmarkten belangrijke aspecten van het modern imperialisme waren.

De Nederlandse regering voerde in 1830 in Nederlands-Indië het cultuurstelsel in. Het stelsel hield in dat de inheemse bevolking 20% van hun grond moest gebruiken voor de Europese markt. Door het cultuurstelsel konden de Nederlandse planters waardevolle landbouwproducten (indigo, thee, suiker en koffie) laten verbouwen in plaats van alleen maar rijst. Deze producten werden door Nederlandse kooplieden in Europa verkocht. Hierdoor werden de winsten vergroot. Door het cultuurstelsel ontstond grote corruptie in Nederlands-Indië en leed de inheemse bevolking honger en armoede. In 1870 werd het stelsel, mede dankzij het boek van Multatuli, afgeschaft.

Aan het einde van de negentiende eeuw veroverde Nederland nieuwe gebieden in Nederlands-Indië. Ruwe grondstoffen werden naar Nederland vervoerd, in Nederlandse fabrieken verwerkt en daarna weer verkocht over de hele wereld. Aan het eind van de 19e eeuw voerde Nederland de Ethische Politiek in. Dit betekende dat, in plaats van Nederlands-Indië alleen maar als winstgewest te gebruiken, er investeringen gedaan werden voor de inheemse bevolking.

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 8 (zie bijlage 2).

Tijdvak 9 Tijd van wereldoorlogen (1900-1950)

B.9.1 De aspirant-student kan sociale, economische en politieke gevolgen van de wereldcrisis van de jaren 30 van de vorige eeuw beschrijven.

In 1914 werd in Sarajevo (Bosnië) de troonopvolger Frans Ferdinand van Oostenrijk door een Servische nationalist vermoord. In die tijd speelden in de Europese landen het militarisme, het nationalisme en kolonialisme een grote rol. De moord was de aanleiding voor de Eerste Wereldoorlog. Oostenrijk verklaarde de oorlog aan Servië. Er bestonden toen twee bondgenootschappen, de Centralen (Duitsland, Oostenrijk en het Turkse Rijk) en de Geallieerden (Frankrijk, Groot-Brittannië en Rusland). Tussen deze bondgenootschappen ontstond een wereldoorlog die gekenmerkt werd door loopgraven, gifgas, tanks, machinegeweren, vliegtuigen en prikkeldraad. De oorlogsindustrie draaide op volle toeren. Deze loopgravenoorlog was een totale oorlog met grote gevolgen voor het dagelijks leven. Het leven in de loopgraven was een hel. Er sneuvelden miljoenen soldaten.

Er werd gevochten aan het west-, oost-, Balkan- en Italiaanse front en aan de fronten in de koloniën van de Europese mogendheden. In 1917 beëindigde Rusland de strijd aan het oostfront, omdat in Rusland de Russische revolutie was uitgebroken. In Rusland werd de tsaar afgezet en later vermoord. Het keizerrijk Rusland werd een communistisch land (Sovjet-Unie). De communisten wilden een wereldrevolutie tot stand brengen. De Duitsers starten in 1917 met de onbeperkte duikbotenoorlog. Alle schepen van en naar vijandige landen mochten tot zinken worden gebracht. Dit was een van de redenen waarom de Verenigde Staten partij kozen voor de geallieerden.

Na een vreselijke loopgravenoorlog gaven Duitsland en Oostenrijk zich in 1918 over. Het gevolg was een wapenstilstand. In 1919 werd de Vrede van Versailles getekend die zeer nadelig was voor Duitsland. Door dit verdrag verloor Duitsland zijn koloniën en bijna een achtste deel van zijn grondgebied in Europa met 6.5 miljoen inwoners. Hierdoor ontstond een enorme economische schade door het wegvallen van landbouwgronden en delfstoffen. Daarnaast werd Duitsland gedwongen enorme herstelbetalingen te doen aan de geallieerden en mocht het alleen nog maar over een klein leger beschikken. Achteraf gezien kunnen we stellen dat de bepalingen van de Vrede van Versailles mede aanleiding zijn geweest voor de Tweede Wereldoorlog.

Na de Eerste Wereldoorlog veranderden de grenzen en ontstonden nieuwe staten. Deze oorlog maakte ook een einde aan de grote vorstenhuizen in Rusland, Oostenrijk, Hongarije en Duitsland.

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 gaf Nederland aan neutraal te willen blijven. Tienduizenden Belgen die in Nederland veilig dachten te zijn, vluchtten de grens over. De vluchtelingen werden ondergebracht in kampen. In Nederland groeide de werkeloosheid en de internationale handel liep hard terug. Tijdens de oorlog werd voedsel schaars in Nederland en ging het op de bon. Onder andere door de publieke druk op de Nederlandse regering werd in 1917 het mannenkiesrecht en in 1919 het vrouwenkiesrecht ingevoerd. In 1919 werd de Volkenbond opgericht, met de bedoeling via deze supranationale organisatie een einde te maken aan oorlogen. Het bleef echter een papieren tijger. In 1946 werd deze organisatie opgeheven en vervangen door de Verenigde Naties.

De periode tussen de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog wordt het interbellum genoemd (1918-1939). In de jaren '20 van de 20^e eeuw beleefde de wereld met Amerika voorop een hoogconjunctuur. De koersen van aandelen en effecten stegen enorm, maar in het najaar van 1929 daalden de koersen van aandelen opeens extreem. De economie raakte daardoor in een depressie. Eerst in Amerika, maar daarna in de hele wereld. Mensen werden ontslagen, de werkloosheid steeg gigantisch en de armoede onder een deel van de bevolking nam vreselijke vormen aan.

Een van de bekendste politici in Nederland uit deze tijd was Colijn. Hij was in de periode 1925 tot 1939 vijf maal minister-president en stond een streng en hard bezuinigingsbeleid voor. De werkloosheid nam tijdens de crisis toe: van elke vier Nederlanders was er een langer dan een jaar zonder werk. De regering besloot een bescheiden financiële ondersteuning te geven. Om zwartwerken tegen te gaan moesten werklozen tweemaal per dag stempelen en werden ze gedwongen in de werkverschaffing te werken.

Bij dit leerdoel hoort kaart 10: De wereld: koloniën +/- 1920 (zie bijlage 1).

Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 9 (zie bijlage 2).

B.9.2 De aspirant-student kan kenmerken van het nationaalsocialisme beschrijven.

In Duitsland waren de economische gevolgen van de wereldcrisis rampzalig, omdat Duitsland middenin de crisis ook de herstelbetalingen aan de geallieerden moest betalen. Door de enorme werkloosheid en armoede onder de bevolking werd een klimaat van onvrede gecreëerd waarin nationaalsocialisten (1933-1945) aan de macht konden komen. Adolf Hitler, de leider van de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP), was de ideologische vormgever van deze ideologie. Toen de NSDAP de alleenheerschappij in Duitsland kreeg werd hij de totalitaire leider, der Führer, van Duitsland en beloofde de bepalingen van het Verdrag van Versailles terug te draaien. Het nationaalsocialisme was antiparlementair, antiliberaal (tegen de vrijheid van meningsuiting) en anticommunistisch.

In Italië kwamen de fascisten aan de macht. Het Italiaans fascisme was een politiek stelsel, waarbij de politieke partij of de leider de macht had. Het individu werd ondergeschikt gemaakt aan het stelsel en aan de natie. Het fascisme was anticommunistisch en extreem nationalistisch. Van bovenaf werden de maatschappij en de economie gereguleerd.

Een groot verschil tussen het fascisme en het nationaalsocialisme was het antisemitisme. De nationaalsocialistische rassenleer schreef voor dat er gestreefd moest worden naar het perfecte Arische ras. Andere rassen, zwakkere rassen en minderwaardigen binnen het eigen ras moesten uitgeroeid worden. Slachtoffers van de leer waren voornamelijk Joden, maar ook Roma en Sinti. Een van de eerste acties van het totalitaire regime was het instellen van de rassenwetten van Neurenberg (1935). Ook homoseksuelen, gehandicapten en andersdenkenden waren slachtoffers van het nationaalsocialisme. Een ander verschil met het fascisme was het idee dat de Duitsers recht hadden op een groter leefgebied (Lebensraum).

Op het moment dat het fascisme en het nationaalsocialisme aan de macht kwamen, vond er in Duitsland en Italië een (her)bewapening plaats. Zowel bij het fascisme als het nationaalsocialisme werd de parlementaire democratie afgeschaft. Zo ontstonden er twee totalitaire regimes, waarin de dictatoriale leiders verheerlijkt werden en waar het volk door propaganda beïnvloed werd. Kinderen op school werden geïndoctrineerd. Vrije meningsuiting was niet meer mogelijk en de pers werd gecensureerd. Door gelijkgeschakeling werden alle maatschappelijke organisaties door de staat gecontroleerd. Mensen met afwijkende ideeën werden vervolgd, opgepakt en opgesloten in concentratiekampen.

In Nederland kwam de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB 1931-1945) op. Dit was een Nederlandse partij die gebaseerd was op het nationaalsocialisme in Duitsland en die tijdens de Tweede Wereldoorlog nauw samenwerkte met Duitsland. Het was een collaboratiepartij. De leider van deze partij was Anton Mussert.

B.9.3 De aspirant-student kan de Jodenvervolgung beschrijven.

Vanaf het moment dat de nationaalsocialisten in Duitsland aan de macht kwamen werden de Joden systematisch vervolgd. Eerst in Duitsland en daarna in de rest van Europa. Deze vervolging noemen we de Holocaust. Na de Tweede Wereldoorlog bleek dat zes miljoen Joden, vooral in concentratiekampen waren vermoord.

Op 25 en 26 februari 1941 brak er in Amsterdam een staking uit tegen de Jodenvervolgung in Nederland, de Februaristaking. De staking kon niet voorkomen dat in Nederland vanaf 1942 massale deportaties van Joden plaatsvonden. Joden werden gesommeerd zich te melden of ze werden via razzia's opgepakt. Via kamp Westerbork werden ze afgevoerd naar onder andere Duitsland, zogenaamd om daar te gaan werken. Vervolgens werden ze vermoord in concentratiekampen.

Anne Frank was een Joods meisje van Duitse afkomst. Zij dook met haar familie onder in het 'Achterhuis' in Amsterdam. Tijdens haar verblijf in het Achterhuis hield ze een dagboek bij. Na twee jaar werd het schuiladres verraden en werd het gezin naar een kamp gebracht. Haar vader Otto was de enige die het concentratiekamp overleefde. Annes dagboek heeft hij postuum gepubliceerd. Haar boek Het Achterhuis is wereldberoemd geworden.

B.9.4 De aspirant-student kan Europa en Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog beschrijven en voorbeelden van collaboratie, verzet en aanpassing van de Nederlandse bevolking noemen.

De Duitse troepen vielen op 1 september 1939 Polen binnen, de Blitzkrieg. Deze inval leidde op 3 september 1939 tot een oorlogsverklaring door Engeland en Frankrijk aan Duitsland. Duitsland veroverde het grootste deel van West-Europa; alleen Engeland wist stand te houden. Op 22 juni 1941 viel Duitsland de Sovjet-Unie binnen. Tot 7 december 1941 was de oorlog een Europese aangelegenheid. Op die dag viel Japan de Amerikaanse vloot bij Pearl Harbor aan en als gevolg daarvan verklaarde Amerika de oorlog aan Japan. Omdat Duitsland en Japan een verdrag hadden gesloten, verklaarde Duitsland op 11 december 1941 Amerika de oorlog. Er was nu sprake van een wereldoorlog. De 'asmogendheden' (Duitsland, Italië en Japan) vochten tegen de geallieerden, waaronder Amerika, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie.

Nederland werd op 10 mei 1940 door Duitsland aangevallen. Het Nederlandse verzet was heftiger dan Duitsland had verwacht en als reactie daarop bombardeerde Duitsland op 14 mei Rotterdam. De dag daarna capituleerde Nederland en vanaf die dag was Nederland bezet. De Nederlandse regering en het koningshuis vluchtten naar Engeland. Koningin Wilhelmina hield daar haar radiotoespraken om het Nederlandse volk moed in te spreken, radio Oranje. Om te voorkomen dat het Nederlandse volk geïnformeerd werd, moesten alle radio's ingeleverd worden. Huizen werden verduisterd om Engelse bommenwerpers tegen te werken. Iedereen moest zich kunnen identificeren door middel van een persoonsbewijs. Wegens voedselschaarste werd een distributiesysteem met bonkaarten ingevoerd. De Duitsers probeerden door gelijkschakeling de maatschappij onder hun controle te brengen. Door middel van propaganda probeerden ze de Nederlanders voor hun ideologie te winnen. Het nieuws werd gecensureerd. Een klein gedeelte van de Nederlandse bevolking pleegde verzet (bijvoorbeeld door onderduikers te helpen), een klein gedeelte werkte met de Duitsers samen, maar de meesten deden niets, zij maakten geen keuze. Mannen werden opgeroepen om in Duitsland te werken (Arbeitseinsatz).

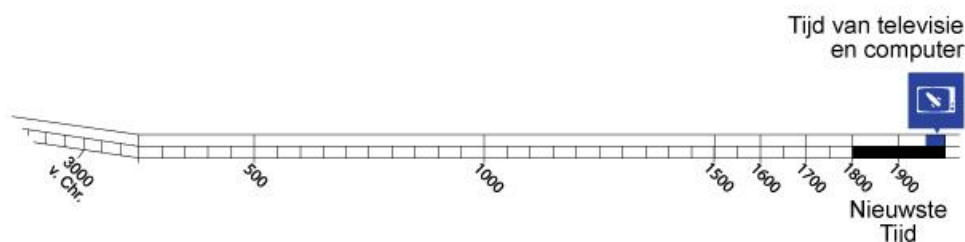
Er vielen in deze oorlog veel meer burgerslachtoffers dan in de Eerste Wereldoorlog. Het keerpunt van de Tweede Wereldoorlog was de Slag bij Stalingrad (1942-1943). Het Duitse 6^e leger werd totaal vernietigd door het Russische Rode Leger. Op 6 juni 1944 startten de geallieerden de invasie op de stranden bij Normandië (D-Day). De oorlog werd een tweefrontenoorlog. De geallieerden slaagden erin door de Duitse linies te breken en daarmee begon de bevrijding van Europa. De optrekkende legers wisten in 1944 het zuiden van Nederland te bevrijden. De geallieerden dachten door middel van de Operatie Market Garden (de slag bij Arnhem) het noorden van Nederland ook te kunnen bevrijden. Helaas mislukt deze operatie. De bevolking in de grote steden kregen geen voedsel en brandstof meer aangeleverd. In het laatste oorlogsjaar stierven circa 20.000 duizend Nederlanders de hongerdood. Wel werd door droppings van de Geallieerden voedsel geleverd.

Op 4 mei 1945 accepteerden de geallieerden de overgave van de Duitsers. Daarom vindt ieder jaar op 4 mei de Dodenherdenking plaats en is 5 mei de Dag van de vrijheid. Japan capituleerde op 15 augustus 1945, nadat de Amerikanen twee atombommen hadden gegooid, een op Hiroshima en een op Nagasaki.

Bij dit leerdoel hoort kaart 11: De Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië (1942) (zie bijlage1).

Bij dit leerdoel hoort kaart 12: De Tweede Wereldoorlog in Europa in 1942 (zie bijlage1).

Tijdvak 10 Tijd van tv en computer (1950-heden)

B.10.1 De aspirant-student kan uitleggen welke rol nationale bewegingen in de Nederlandse koloniën speelden bij het verkrijgen van onafhankelijkheid.

In 1942 werd Nederlands-Indië bezet door Japan. Tijdens de bezetting waren de Nederlanders gevangen gezet in kampen. Toen Japan in 1945 werd verslagen, verlieten de Japanners Nederlands-Indië. In 1945 riep een Indonesische vrijheidsbeweging, na de overgave van Japan de Republiek Indonesië uit.

De Nederlandse regering stuurde troepen naar hun oude kolonie, de politionele acties. De troepen hadden de opdracht de rust te herstellen en de opstand in de kiem te smoren. De internationale reacties op het kolonialisme van Nederland waren afkeurend: vooral Amerika koos partij voor Indonesië. Amerika gebruikte zijn invloed bij de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties en Nederland werd gesommeerd haar vijandigheden ogenblikkelijk te stoppen op straffe van internationale sancties. Nederland stemden in 1949 in met de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesië.

Onder druk van Amerika kreeg Suriname in 1954 een eigen regering en in 1975 werd Suriname onafhankelijk. De Nederlandse Antillen behoren nog steeds tot het Koninkrijk der Nederland. De eilanden Aruba, Curaçao en Sint Maarten hebben wel een eigen regering. Saba, Sint Eustasius en Bonaire zijn 'speciale gemeenten' binnen het Koninkrijk.

B.10.2 De aspirant-student kan de spanningen tussen de Sovjetunie en de VS ten tijde van de Koude Oorlog beschrijven.

In 1945 was de Tweede Wereldoorlog afgelopen. Op dat moment waren er twee grootmachten overgebleven, de communistische Sovjet-Unie en het kapitalistische Amerika. Beide landen wantrouwden elkaar en kwamen tegenover elkaar te staan. De Verenigde Staten (VS) en hun bondgenootschappen waren op het gebied van defensie verenigd in de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO). De Sovjet-Unie en haar bondgenoten werkten in het Warschaupact samen. De wereld werd verdeeld in twee ideologische blokken, een kapitalistisch en een communistisch blok, het westen tegen het oosten. Omdat het wantrouwen en de vijandschap tussen beide blokken zeer groot was, ontstond er een wapenwedloop en was er een voortdurende dreiging van een atoomoorlog. Beide blokken beschikten echter over zoveel

atoombommen, dat een oorlog tussen beide blokken het einde van de wereld zou betekenen. Deze gewapende vrede werd de Koude Oorlog genoemd.

Met het Oostblok werden de landen bedoeld die na de Tweede Wereldoorlog onder de invloedssfeer vielen van de Sovjet-Unie. In feite waren dat alle landen die de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog bevrijd had van de Duitse bezetters. Het waren de volgende landen: Polen, de Duitse Democratische Republiek (DDR), Hongarije, Roemenië, Bulgarije en Tsjecho-Slowakije. Na de Tweede Wereldoorlog liet Stalin, de toenmalige leider van de Sovjet-Unie, de communisten in de Oostbloklanden aan de macht komen. Hij wilde namelijk een keten van bevriende staten (satellietstaten) ten westen van de Sovjet-Unie die bij het uitbreken van westerse agressie de eerste klappen zouden opvangen. De grens tussen het westen en het oosten werd het IJzeren Gordijn genoemd.

De Verenigde Naties (VN) werden in 1945 opgericht door 51 landen. Het is een organisatie die samenwerkt op het gebied van internationaal recht, mondiale veiligheid, mensenrechten, wereldeconomie en culturele ontwikkelingen. De Veiligheidsraad is een onderdeel van de VN en is verantwoordelijk voor vrede en veiligheid in de wereld. De raad bestaat uit 15 leden, waaronder vijf permanente: Engeland, Frankrijk, de VS, China en Rusland. De overige tien leden worden telkens voor een periode van vijf jaar gekozen. Bij een besluit moeten 9 van de 15 leden voorstemmen en mag geen lid van de permanente vijf tegenstemmen. Dit is het vetorecht dat de permanente leden hebben.

In 1947 presenteerde de VS het Marshallplan. Dit plan hield in dat de VS een lening gaf aan West-Europese landen. Door West-Europese landen welvarend te maken, wilde de VS voorkomen dat Rusland invloed kon krijgen op deze landen. Deze politiek noemen we indammingspolitiek (containmentpolitiek).

Na de Tweede Wereldoorlog werd Duitsland bezet door de geallieerden en door de Russen. In feite was Duitsland in tweeën gedeeld, West-Duitsland en Oost-Duitsland. De Sovjet-Unie had Oost-Duitsland in 1945 als bezettingszone toegewezen gekregen. In 1949 werd in West-Duitsland de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) opgericht door het samenvoegen van de geallieerde bezettingszones. In 1949 werd in Oost-Duitsland de Duitse Democratische Republiek (DDR) opgericht, een communistische staat. Omdat er ook een democratisch Duitsland bestond, vluchtten vele DDR-bewoners de grens over naar het vrije westen. De DDR besloot toen de grenzen te sluiten. De laatste open grens was in Berlijn. Berlijn lag midden in de DDR, maar na 1945 bestond er een westelijk gedeelte waar de geallieerden het voor het zeggen hadden en een oostelijk deel waar de Sovjet-Unie de baas was. In 1961 werd dwars door Berlijn een muur gebouwd, de Berlijnse Muur. De Oost-Duitsers konden nu niet meer naar het vrije westen. Pas in 1989, door de val van het communistische systeem, werd de Berlijnse Muur weer geopend.

In 1962 dreigde er door de Cubacrisis een atoomoorlog tussen de VS en de Sovjet-Unie. De Sovjet-Unie besloot in het bevriende Cuba kernraketten te installeren, gericht op de VS. Er dreigde een derde wereldoorlog, maar nu met kernwapens. De Amerikaanse president Kennedy en de Russische leider Chroestsjov hadden intensief contact met elkaar. Besloten werd dat de raketbasis op Cuba door de Sovjet-Unie ontmanteld zou worden en dat de VS op haar beurt haar raketten in Turkije zou terugtrekken.

Toen Michail Gorbatsjov leider van de Sovjet-Unie was (1985-1991), sloot hij verdragen met president Reagan van de VS. Gorbatsjov probeerde de communistische partij te hervormen, door glasnost (openheid) en perestrojka (economische en staatkundige hervormingen). Dat was nodig omdat de communistische partij door en door corrupt was geworden. Door de

tegenwerking van de partijbonzen slaagde hij niet in zijn opzet. De politieke macht van de communistische partij viel uiteen en daarmee ook de Sovjet-Unie. Dat betekende ook een einde aan de Koude Oorlog.

Bij dit leerdoel hoort kaart 13: Europa in 1989 (zie bijlage 1).

B.10.3 De aspirant-student kan de economische en sociaal-culturele veranderingen en de toenemende pluriformiteit vanaf de jaren '60 in Nederland beschrijven.

Na 1945 waren het vooral de kabinetten Drees die de Nederlandse verzorgingsstaat opbouwden. De bekendste wetgeving is de Algemene Ouderdomswet (AOW) uit 1956. Elke Nederlander van 65 jaar en ouder kreeg vanaf dat moment een uitkering van de staat. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich het idee van een Europese integratie om zo het gevaar van nationalisme buiten werking te stellen. In 1951 werd de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) opgericht. De samenwerking tussen de EGKS landen bleek zo succesvol dat besloten werd tot verdere integratie. In 1967 ging de samenwerking verder onder de naam Europese Gemeenschap (EG), met een eigen commissie, raad en parlement. Vanuit de EG werd verder gewerkt aan een economische en monetaire unie en aan een Europese interne markt. In 2002 werd de Euro ingevoerd. Er kwam steeds meer politieke samenwerking tussen de lidstaten met als doel een grote Europese markt te realiseren. In 2009 ontstond, vanuit de Europese Gemeenschap, de Europese Unie (EU) die als doel heeft de samenwerking tussen de lidstaten nog groter te maken.

In 1953 braken in Zeeland, West-Brabant en op de Zuid-Hollandse eilanden dijken door. Bijna 1800 mensen vonden de dood. 72.000 mensen waren dakloos. Een nationale ramp. Na de watersnood werd begonnen met de Deltawerken. Alle zeegaten tussen de eilanden werden met dammen afgesloten. Zee- en rivierdijken werden versterkt en er kwam een stormvloedkering

In 1959 werd er bij Slochteren een enorm gasveld gevonden. De inkomsten van deze gasbel voor de Nederlandse staat zijn gigantisch. Onze welvaart hebben we voor een groot gedeelte te danken aan deze gasbel. Steenkool werd steeds meer als brandstof vervangen door aardgas.

De jaren zestig werden gekenmerkt door een toenemende westerse welvaart. Deze welvaart gaf aanleiding tot ingrijpende sociale en culturele veranderingen. Na 1945 moest van alles weer opgebouwd en hersteld worden. De economie van de VS en van Europa kreeg een enorme impuls, o.a. door de Marshall hulp. De lonen stegen en mensen gingen meer consumeren. Er groeide een generatie op die geen oorlog of crisis had meegemaakt. Het was een generatie jonge mensen die de wereld wilde verbeteren, die de normen en waarden van vorige generaties ter discussie stelde en die kritiek had op gezagsdragers. In de jaren zestig zette in Nederland en België de ontzuiling in, als gevolg van de democratisering en emancipatie van de bevolking. De televisie en massamedia speelden hierbij een belangrijke rol. Mensen zagen nu beelden en hoorden gedachten en ideeën die bij andere mensen leefden.

In 1973 ontstond een oliecrisis doordat een aantal olieproducerende landen de prijzen liet stijgen en aan een aantal landen helemaal geen olie meer leverde. De Arabische landen deden dat omdat Westerse landen Israël steunden.

In 1979 ontstond de tweede oliecrisis. De sjah van Perzië werd tijdens de Iraanse Revolutie afgezet en de nieuwe islamitische leider bood minder olie op de markt aan, waardoor de prijzen stegen. Door die sterk gestegen prijs kwam de Nederlandse economie in de problemen en dit leidde tot een hoge werkloosheid.

Na de oorlog emigreerden veel mensen uit alle delen van de wereld naar West-Europa. Vele inwoners uit de voormalige kolonies emigreerden naar het moederland toen deze kolonies

onafhankelijk werden. Door de snel groeiende economie was er vraag naar gastarbeiders. Vanaf de jaren '90 kwamen er ook steeds meer asielzoekers bij. Al deze mensen brachten hun eigen cultuur mee. Door al deze culturen werd de West-Europese cultuur pluriformer en ontstond er een Europese multiculturele samenleving.

In Nederland ontstond ook een multiculturele samenleving. Na de oorlog kwamen als eersten de Indische Nederlanders en de Molukkers. Vanaf de jaren '60 kwamen de gastarbeiders uit Italië, Spanje, Turkije en Marokko. Uit de voormalige koloniën kwamen mensen uit Suriname en de Nederlandse Antillen. Tot slot kwamen daar de asielzoekers bij. Kortom, we leven nu in een veelkleurig Nederland.

Op religieus gebied is er in de Nederlandse samenleving sprake van ontkerkelijking. Steeds meer christenen verlaten de kerk. Op het gebied van gezinnen is er ook veel veranderd. Vergeleken met vroeger trouwen jonge mensen later en krijgen ze minder kinderen. Het rollenpatroon heeft ook een verandering ondergaan, steeds meer vrouwen werken en het aantal kinderloze vrouwen stijgt. Het aantal vrouwen dat alleen voor een of meerdere kinderen zorgt, neemt toe. Vast staat dat we de afgelopen halve eeuw steeds meer vrije tijd hebben gekregen.

In 1960 werd in Petten de eerste kernreactor in Nederland geopend, in 1969 in Dodewaard en in 1973 in Borssele. Men dacht toen dat de energieproductie door kerncentrales zou toenemen. Echter door de ongelukken met kerncentrales in Amerika en Rusland groeide het verzet tegen kernenergie.

Door de industrialisatie en het toegenomen autoverkeer werd het milieu steeds meer belast. Vanaf de jaren zestig worden de eerste wetten aangenomen om het milieu beter te beschermen.

Door technologische ontwikkelingen op het gebied van mobiliteit, zoals de auto, scheepvaart, straalvliegtuigen en ruimtevaart lijkt onze wereld kleiner. En door het gebruik van de personal computer is onze manier van werken enorm veranderd.

<i>Bij dit leerdoel hoort voorbeeldopgave 10 (zie bijlage 2).</i>

3. Leerdoelen en specificatie voor de toelatingstoets

Per leerdoel is een gecursiveerde specificatie opgenomen hetzij in trefwoorden, hetzij in lopende tekst. De specificatie vindt plaats op drie niveaus:

- Het leerdoel
- Niveau 1: een specificatie in begrippen
- Niveau 2: waar relevant is het begrip nader gespecificeerd. Deze nadere specificering staat tussen ronde haakjes (...)
- Niveau 3: in sommige gevallen is het nodig om de nadere specificatie die tussen ronde haakjes staat verder af te bakenen. Deze afbakening tussen rechte haakjes [...]

Daarnaast zijn er verwijzingen naar de kenmerkende aspecten en de canonvensters toegevoegd aan de specificaties.

3.1 Vakgebonden vaardigheden geschiedenis (A)

A.1 De aspirant-student kan omgaan met historische bronnen, standplaatsgebondenheid herkennen en bronnen selecteren op bruikbaarheid.

A.2 De aspirant-student kan de tijdbalk als middel gebruiken om gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen en personen in de juiste tijd te plaatsen.

Aanduidingen van tijd en tijdsindeling hanteren: verleden, heden, jaartallen, decennium, eeuw, voor Christus, na Christus

A.3 De aspirant-student kan historische gebeurtenissen, ontwikkelingen, verschijnselen en personen plaatsen in historische perioden.

Ordering in de tien tijdvakken: jagers en boeren (- 3000 voor Christus), Grieken en Romeinen (3000 voor Chr. - 500 na Chr.), monniken en ridders (500-1000), steden en staten (1000-1500), ontdekkers en hervormers (1500-1600), regenten en vorsten (1600-1700), pruiken en revoluties (1700-1800), burgers en stoommachines (1800-1900), wereldoorlogen en Holocaust (1900-1950) televisie en computer (vanaf 1950).

Ordering in de traditionele historische perioden: Prehistorie (tot 3000 voor Chr.), Oudheid (3000 voor Chr. – 500 na Chr.), Middeleeuwen (500 – 1500), Nieuwe Tijd (1500 - 1800) en Nieuwste Tijd (1800 - heden).

A.4 De aspirant-student kan oorzaken en gevolgen van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen in een bepaalde historische periode onderscheiden en beschrijven.

Conclusies trekken ten aanzien van oorzaak-gevolgrelaties.

A.5 De aspirant-student kan vergelijkingen maken tussen historische perioden onderling en het heden.

Conclusies trekken over continuïteit en verandering.

3.2 Tien tijdvakken geschiedenis (B)

B.1 Tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.)

B.1.1 De aspirant-student kan uitleggen waarom jagers-verzamelaars nomaden waren.

Behorend bij kenmerkend aspect: Levenswijze van jagers-verzamelaars

Jagers leven van de natuur, nomadisch bestaan, afhankelijk van de natuur, werktuigen van vuursteen en botten, tenten en kleding van dierenhuiden, toendraklimaat, jacht op mammoeten en rendieren, kunst (beeldjes, grotschilderingen).

Nederland: rendierjagers

B.1.2 De aspirant-student kan veranderingen toelichten die het gevolg waren van de agrarische revolutie.

Behorend bij kenmerkend aspect: Ontstaan van landbouw, landbouwsamenlevingen

Behorend bij canonvenster: Hunebedden

Ontstaan landbouw in Midden-Oosten, verspreiding landbouw en veeteelt door Europa, boeren zetten de natuur naar hun hand, vaste woonplaatsen (boerderijen), meer persoonlijk bezit dan jagers en verzamelaars (aardewerk), geloof in een hiernamaals (grafgiften), ontstaan schrift (kleitabletten, einde prehistorie)

Nederland: eerste landbouw door komst Bandkeramiekers in Limburg, hunebedden in Drenthe (Trechterbekercultuur)

B.2 Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C. - 500)

B.2.1 De aspirant-student kan Grieks-Romeinse cultuur herkennen en beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Verspreiding van Grieks-Romeinse cultuur en confrontatie met Germaanse cultuur

Steden (stedelijke cultuur), bouwkunst (aquaduct, villa, badhuis [heteluchtverwarming], amfitheater [gladiatoren], triomfboog, theater, tempel), kunst (beeldhouwwerken, mozaïekvloeren), geloof (polytheïsme, tempels), slavernij

B.2.2 De aspirant-student kan voorbeelden herkennen en beschrijven van de beïnvloeding van de Grieks-Romeinse cultuur op de Germaanse cultuur.

Behorend bij kenmerkend aspect: Verspreiding van Grieks-Romeinse cultuur en confrontatie met Germaanse cultuur

Behorend bij canonvenster: De Romeinse Limes

Het Romeinse wereldrijk, veroveringen (Julius Caesar), belang van de infrastructuur van het rijk (wegen [grenspalen], geld, veiligheid) voor leger, ambacht en handel, versterkte nederzettingen langs de Limes (wachttorens), ontmoeting tussen Germanen (agrarische samenleving) en

Romeinen (agrarisch-stedelijke samenleving), romanisatie (kennismaking met Romeinse cultuur zoals geloof, geld, schrift, glaswerk)

Nederland: de Limes langs de Rijn, Bataven, eerste schriftelijke bron over Nederland (einde prehistorie)

B.2.3 De aspirant-student kan de ontwikkeling van het christendom in het Romeinse Rijk beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: christendom in het Romeinse Rijk: van verboden tot enig toegestane godsdienst

Jezus (prediking van nieuw geloof in Palestina, kruisiging onder de Romeinen), Bijbel, verspreiding van christendom door het Rijk (vervolgingen, christendom toegestaan onder Constantijn)

B.3 Tijd van monniken en ridders (500-1000)

B.3.1 De aspirant-student kan beschrijven hoe het christendom zich in Europa verspreidde.

Behorend bij kenmerkend aspect: Verspreiding van het christendom in Europa

Behorend bij canonvenster: Willibrord

Verspreiding christendom onder Friezen en Germanen (missionarissen uit Engeland, rol Frankische koningen), belang van kloosters en monniken voor schriftelijke cultuur

Nederland: Willibrord, Bonifatius

B.3.2 De aspirant-student kan het ontstaan van de islam beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: ontstaan en verspreiding van de islam

Mohammed sticht vanuit Mekka de Islam in 622 (Koran)

B.3.3 De aspirant-student kan beschrijven hoe de islam zich verspreidde.

Behorend bij kenmerkend aspect: Ontstaan en verspreiding van de islam

Verspreiding van de islam over Midden-Oosten, Afrika en Zuid-Europa

B.3.4 De aspirant-student kan hofstelsel, leenstelsel en horigheid uitleggen.

Behorend bij kenmerkend aspect: Hofstelsel en horigheid

Behorend bij canonvenster: Karel de Grote

Gevolgen van verdwijnen van het Romeinse Rijk (voor veiligheid, geld, handel), volksverhuizingen, hofstelsel (horigheid [afhankelijkheid van heren], zelfvoorzienende landgoederen), leenstelsel (heren en vazallen), Franken, rijk van Karel de Grote (geen

hoofdstad [koning reist rond]), bisschoppen als leenmannen), Noormannen, drie standen (adel, geestelijkheid, boeren)

Nederland: terpen

B.4 Tijd van steden en staten (1000-1500)

B.4.1 De aspirant-student kan de opkomst van handel en het ontstaan van steden uitleggen.

Behorend bij kenmerkend aspect: Opkomst van handel en ontstaan van steden

Behorend bij canonvenster: Hanze

Betere productiemethoden landbouw (overschotten), bevolkingsgroei, opkomst steden (handelscentra, lokale markt, ambachten, gilden (gildenregels en gildensysteem [leerling, gezelschap, meester]), ontstaan handel op Europese schaal (Hanze), geldeconomie, toename welvaart adel, bouwkunst (kastelen, kathedralen), kruistochten

Nederland: Hanzesteden (Zutphen, Deventer, Zwolle, Kampen)

B.4.2 De aspirant-student kan uitleggen waarom de steden zelfstandiger werden ten opzichte van de adel.

Behorend bij kenmerkend aspect: Opkomst van stedelijke burgerij en toenemende zelfstandigheid van steden

Behorend bij canonvenster: Floris V

Vrije steden (stadsrechten [geld, veiligheid, regels voor handel], stadsmuren), opkomst burgerij (kooplieden), stadsbesturen (burgemeesters, vroedschap), schout en schepenen

Nederland: Floris V

B.4.3 De aspirant-student kan aan de hand van het Bourgondische Rijk het ontstaan van staten binnen Europa beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Begin van staatsvorming en centralisatie

Vorsten zoals die in Bourgondië versterken centraal gezag met belastinggelden, spanning tussen vorst en steden om privileges, vorsten minder afhankelijk van adel door huurlegers

B.5 De tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)

B.5.1 De aspirant-student kan redenen voor de ontdekkingsreizen uitleggen.

Behorend bij kenmerkend aspect: Begin van Europese overzeese expansie

Behorend bij canonvenster: Karel V

Uitvindingen (techniek, schepen, kompas) maken zeereizen buiten de kust mogelijk, Portugese en Spaanse ontdekkingsreizigers (Columbus, Diaz, Da Gama, Magalhães), ontdekkingsreizen langs Afrika naar Azië en naar Amerika, gevolgen voor handel (nieuwe producten [zoals tomaten, aardappelen, maïs, tabak]), kolonisatie van Amerika (stichting van plantages, wrede behandeling indianen)

Nederland: op zoek naar routes naar Indië (Willem Barentsz)

B.5.2 De aspirant-student kan denkbeelden en gevolgen van de Reformatie herkennen en beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Reformatie en splitsing in de christelijke kerk

Behorend bij canonvenster: Beeldenstorm en Willem van Oranje

Nieuw wereldbeeld (wetenschap [nieuwe wetenschappelijke belangstelling, eigen waarneming en zelfstandig denken, heroriëntatie op de klassieke oudheid, heliocentrisch wereldbeeld [Copernicus, Galilei], kunst [niet alleen godsdienstige, maar ook wereldse voorstellingen])

Boekdrukkunst, kritiek op de katholieke kerk (Erasmus), Bijbelvertalingen, Hervorming/ Reformatie (Luther, Calvijn, afsplitsingen van de katholieke kerk, verschil tussen katholicisme en protestantisme)

Nederland: hagenpreken, Beeldenstorm (1566), Willem van Oranje

B.5.3 De aspirant-student kan uitleggen hoe de Opstand in een onafhankelijke Nederlandse staat resulteerde.

Behorend bij kenmerkend aspect: De Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat

Behorend bij canonvenster: Beeldenstorm, Willem van Oranje en De Republiek

Verzet van edelen tegen centralisatie van Karel V en Filips II, kettervervolgingen, Beeldenstorm (1566), komst van Spaanse troepen (Alva)

Willem van Oranje leider van de opstand tegen Spanje, Willems huurleger valt Nederland binnen, inname Den Briel door Watergeuzen (1572)

Uiteenvallen van Noordelijke en Zuidelijke gewesten (Unie van Utrecht 1579), afzweren van Filips II (1581), moord op Willem van Oranje op last van Filips II (1584), Maurits stadhouder, ontstaan Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588)

Afsluiting Schelde, Amsterdam wordt wereldhaven, impuls door immigranten (joden en Hugenoten)

B.6 Tijd van vorsten en regenten (1600-1700)

B.6.1 De aspirant-student kan verbanden leggen tussen de overzeese expansie, het handelskapitalisme en het ontstaan van een wereldeconomie.

Behorend bij kenmerkend aspect: Ontstaan van handelskapitalisme en begin van een wereldeconomie

Behorend bij canonvenster: VOC, De Atlas Major Blaeu, Michiel de Ruyter en Slavernij

Handel over zee: Europa, Azië, Afrika, Amerika (lange reizen: veel risico, veel geld nodig)

Nederland: de Republiek wordt een economische wereldmacht, oprichting van de VOC en WIC, monopolie, VOC-schepen, handel met Azië (specerijen, porselein, koffie, tabak, zijde), vloot, handelsoorlogen met Engeland, inpolderingen (Beemster), aanleggen van dijken, turfwinning, grote stedendichtheid, Michiel de Ruyter

B.6.2 De aspirant-student kan burgerlijk bestuur en stedelijke cultuur in het Nederland van de 17^e eeuw herkennen en beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Burgerlijk bestuur, stedelijke cultuur in Nederland

Behorend bij canonvenster: Statenbijbel, De grachtengordel, Hugo de Groot, Rembrandt en De Republiek

Gouden Eeuw, grachtengordel, Atlassen van Blaeu, Statenbijbel, tolerantie, protestants geloof dominant, katholieken gedoogd (schuilkerken), bloei van kunst en wetenschap, uitvindingen (telescoop, microscoop), Rembrandt, Christiaans Huygens, Spinoza, Hugo de Groot

B.6.3 De aspirant-student kan uitleggen waarin de staatsinrichting van de Republiek zich onderscheidde van die in andere landen.

Behorend bij kenmerkend aspect: Burgerlijk bestuur, stedelijke cultuur in Nederland

Behorend bij canonvenster: De Republiek en Hugo de Groot

Staatkundig: Republiek der Verenigde Nederlanden, Vrede van Münster (1648), stadhouder, raadpensionaris en Staten-Generaal, regenten, gewest Holland dominant

B.6.4 De aspirant-student kan aspecten van het absolutisme beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Het streven van vorsten naar absolute macht

Absolute vorsten in Europa, Lodewijk XIV

B.7 Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)

B.7.1 De aspirant-student kan de ontwikkeling van slavenhandel en slavernij beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Slavenarbeid op plantages; opkomst abolitionisme

Behorend bij canonvenster: Slavernij

*Driehoekshandel, uitwisselen van producten tussen werelddelen, economische rol van de plantages in de wereldhandel, verschepen van Afrikaanse slaven naar Amerika
Nederland: slavenhandel door de WIC*

B.7.2 De aspirant-student kan motieven voor afschaffing van slavenhandel en slavernij toelichten.

Behorend bij kenmerkend aspect: Slavenarbeid op plantages; opkomst abolitionisme

Behorend bij canonvenster: Slavernij

Abolitionisme

B.7.3 De aspirant-student kan denkbeelden van de Verlichting op het gebied van politiek, godsdienst en sociale verhoudingen beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Streven naar grondrechten en politieke invloed van burgerij in Franse en Bataafse revolutie

Behorend bij canonvenster: De Patriotten en Napoleon Bonaparte

Pruikentijd, Verlichting (rationeel denken), democratische bewegingen, ideeën over vrijheid en gelijkheid, streven van burgers naar politieke invloed, Franse Revolutie (1789), veroveringen van Napoleon

Nederland: economische achteruitgang, Franse levensstijl voor de elite, buitenhuizen, Eise Eisinga

B.7.4 De aspirant-student kan grondrechten en toenemende politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse revolutie beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Streven naar grondrechten en politieke invloed van burgerij in Franse en Bataafse revolutie

Behorend bij canonvenster: De Patriotten en Napoleon Bonaparte

Willem V, Patriottenbeweging, Franse inval en Bataafse Revolutie (1795)

B.8 Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)

B.8.1 De aspirant-student kan uitleggen waardoor de burgerij (bourgeoisie) steeds meer politieke invloed kreeg.

Behorend bij kenmerkend aspect: Ontstaan van parlementair stelsel, toename van volksinvloed

Behorend bij canonvenster: Koning Willem I en De Grondwet

Ontstaan van politieke partijen en ideologieën (liberalisme, confessionalisme, socialisme, communisme)

Nederland: Franse Tijd, Lodewijk Napoleon, Napoleon Bonaparte, maatregelen van Napoleon (burgerlijke stand, decimale stelsel, rechtsgelijkheid), Continentaal Stelsel, 1813 invoering monarchie, Willem I soeverein vorst, democratisering van de samenleving, uitbreiding kiesrecht, parlementaire democratie Grondwet 1848, Thorbecke

B.8.2 De aspirant-student kan uitleggen wat een parlementair stelsel is.

Behorend bij kenmerkend aspect: Ontstaan van parlementair stelsel, toename van volksinvloed

Behorend bij canonvenster: De Grondwet

Ministeriële verantwoordelijkheid

Grondrechten (vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst)

B.8.3 De aspirant-student kan kenmerken van de industriële revolutie beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Industriële revolutie en opkomst van emancipatiebewegingen

Behorend bij canonvenster: De eerste spoorlijn

Oorzaken van de industrialisatie, uitvindingen voor spinnen en weven, begin industrialisatie in Groot-Brittannië, ontwikkeling stoommachine, goedkope arbeidskrachten, massaproductie in fabrieken

Nederland: eerste spoorlijn 1839, late industrialisatie, spoorwegen vervangen trekschuit en postkoets

B.8.4 De aspirant-student kan de gevolgen van de industriële revolutie voor de werk- en leefomstandigheden van arbeiders toelichten.

Behorend bij kenmerkend aspect: Industriële revolutie en opkomst van emancipatiebewegingen

Behorend bij canonvenster: Verzet tegen kinderarbeid

Sociaaleconomische gevolgen van de industrialisatie: industriële samenleving, einde huisnijverheid, werken in fabrieken, bevolkingsgroei, verstedelijking, trek naar de stad, sociale kwestie (slechte woon- en werkomstandigheden), milieuvervuiling, steenkoolwinning, verbetering in voedselproductie (kunstmest) en medische kennis (hygiëne), aanleg waterleidingen en rioleringen, afbreken stadswallen, technologische ontwikkelingen (elektromotor, gloeilamp, telegraaf, verbrandingsmotor, fotografie), massapers, ontwikkeling moderne kunst)

Nederland: Vincent van Gogh, De Stijl (vanaf 1917)

B.8.5 De aspirant-student kan verbanden leggen tussen de industriële revolutie en de opkomst van emancipatiebewegingen.

Behorend bij kenmerkend aspect: Industriële revolutie en opkomst van emancipatiebewegingen

Behorend bij canonvenster: Verzet tegen kinderarbeid en Aletta Jacobs

Ontstaan arbeidersbeweging (vakverenigingen), vrije tijd: (sport)verenigingen, verzet tegen kinderarbeid, vrouwenemancipatie

Nederland: sociale wetten: arbeidstijden, Kinderwetje van Van Houten (1874), Leerplichtwet (1901), Aletta Jacobs

B.8.6 De aspirant-student kan de relatie beschrijven tussen modern imperialisme en nationalisme.

Behorend bij kenmerkend aspect: Modern imperialisme

Behorend bij canonvenster: Max Havelaar

Toename van nationalisme, uitbreiding koloniën, afschaffing slavernij

Nederland: afschaffing slavernij (1863), Multatuli

B.8.7 De aspirant-student kan uitleggen waarom grondstoffen en afzetmarkten belangrijke aspecten van het modern imperialisme waren.

Behorend bij kenmerkend aspect: Modern imperialisme

Behorend bij canonvenster: Max Havelaar

Veroveringen in Nederlands-Indië, exploitatie van grondstoffen

Nederland: Cultuurstelsel in Nederlands-Indië

B.9 Tijd van wereldoorlogen (1900-1950)

B.9.1 De aspirant-student kan sociale, economische en politieke gevolgen van de wereldcrisis van de jaren 30 van de vorige eeuw beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Economische wereldcrisis

Behorend bij canonvenster: De Eerste Wereldoorlog en De crisisjaren

De Eerste Wereldoorlog (1914-1918)

Militarisme, nationalisme, kolonialisme, industrialisatie, moderne (wapen)technieken, wapenwedloop, vijandbeelden, moord op kroonprins Frans Ferdinand van Oostenrijk-Hongarije in Sarajevo (1914) Centralen: Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en het Turkse Rijk Geallieerden: Frankrijk, Groot-Brittannië, Rusland (tot 1917, uitbreken Russische communistische Revolutie) en de Verenigde Staten (vanaf 1917, duikbotenoorlog), aanvalsplan Duitsland, loopgravenoorlog in Noord-Frankrijk en België, 'moderne' wapens, veel slachtoffers (vooral soldaten), totale oorlog, gevolgen voor het dagelijks leven, wapenstilstand (1918)

Nederland: neutraliteit, mobilisatie, handelsbelemmeringen, schaarste aan goederen, distributiesysteem met bonkaarten, opvang Belgische vluchtelingen, invoering voor algemeen kiesrecht mannen (1917) en vrouwen (1919)

Het Interbellum (1918-1939)

Vrede van Versailles (1919) (strafbepalingen voor Duitsland, herstelbetalingen, gebiedsafstand, demilitarisatie), ontstaan van nieuwe staten, Volkenbond, beurskrach op Wall Street (1929), wereldwijde economische crisis Technologische ontwikkelingen (waterleiding, riolering, gas en elektriciteit, kolenkachels, auto, lopende band, vliegtuigen, radio-uitzendingen)

Nederland: Colijn, werkloosheid, stempelen, werkverschaffingsprojecten

B.9.2 De aspirant-student kan kenmerken van het nationaalsocialisme beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Racistisch en totalitair karakter van het nationaalsocialisme

Behorend bij canonvenster: De Tweede Wereldoorlog en Anne Frank

In Duitsland onvrede over armoede, werkloosheid en de bepalingen van het Verdrag van Versailles (wens tot revanche, meer grondgebied, herbewapening), opkomst nationaalsocialisme, Hitler, NSDAP, kenmerken van nationaalsocialisme in relatie tot het fascisme in Italië, (Führerprincipe, Lebensraum, antisemitisme, rassenleer), machtsovername van Hitler (1933), afschaffing parlementaire democratie, dictatuur, terreur, totalitaire staat (gelijkschakeling, censuur, propaganda, indoctrinatie), rassenwetten, discriminerende maatregelen, concentratiekampen herbewapening,

Nederland: opkomst NSB, Mussert

B.9.3 De aspirant-student kan de Jodenvervolgving beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Duitse bezetting en Jodenvervolgving

Behorend bij canonvenster: De Tweede Wereldoorlog en Anne Frank

Holocaust (vernietigingskampen, massamoorden)

Nederland: Jodenvervolgving, Februaristaking, deportaties (via doorgangskamp Westerbork naar vernietigingskampen zoals Auschwitz), Anne Frank

B.9.4 De aspirant-student kan Europa en Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog beschrijven en voorbeelden van collaboratie, verzet en aanpassing van de Nederlandse bevolking noemen.

Behorend bij kenmerkend aspect: Duitse bezetting en Jodenvervolgving

Behorend bij canonvenster: De Tweede Wereldoorlog en Anne Frank

Tweede Wereldoorlog (1939-1945)

Inval van Duitsland in Polen, Blitzkrieg, Duitsland veroverd grotendeels West-Europa, Groot-Brittannië houdt stand, Duitse aanval op de Sovjetunie, oorlog in Azië: Japanse aanval op Pearl Harbor, Slag bij Stalingrad, D-Day, tweefrontenoorlog, 'moderne' wapens, totale oorlog, veel slachtoffers (veel meer burgerslachtoffers dan in Eerste Wereldoorlog), bombardementen op steden, Duitse overgave (mei 1945), Japanse overgave na atoombommen op Hiroshima en Nagasaki (aug. 1945)

Nederland: Duitse inval (10 mei 1940), bombardement op Rotterdam, capitulatie, bezetting, Nederlandse regering en koningshuis in ballingschap, collaboratie, aanpassing en verzet, propaganda, censuur, gedwongen tewerkstelling, razzia's, koningin Wilhelmina, radio Oranje, radio's inleveren, verduisteren, onderduiken, persoonsbewijzen, distributiesysteem met bonkaarten, zuiden bevrijd, slag bij Arnhem, hongerwinter, voedseldropping, bevrijding (5 mei 1945), jaarlijkse herdenkingen (4 mei dodenherdenking, 5 mei Dag van de vrijheid)

B.10 Tijd van tv en computer (1950-heden)

B.10.1 De aspirant-student kan uitleggen welke rol nationale bewegingen in de Nederlandse koloniën speelden bij het verkrijgen van onafhankelijkheid.

Behorend bij kenmerkend aspect: Nationalistische bewegingen in koloniën, streven naar onafhankelijkheid

Behorend bij canonvenster: Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen

Japane bezetting, kampen, onafhankelijkheidsbeweging, politionele acties, onafhankelijkheid Indonesië (1945-1949), onafhankelijkheid Suriname (1975)

B.10.2 De aspirant-student kan de spanningen tussen de Sovjetunie en de VS ten tijde van de Koude Oorlog beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Blokvorming tussen Oost en West, Koude Oorlog

Koude Oorlog, invloedssferen, satellietstaten, IJzeren Gordijn, containment, blokkade Berlijn, stichting BRD en DDR, oprichting NAVO en Warschaupact, ideologische tegenstelling (enerzijds kapitalisme en democratie, anderzijds communisme en dictatuur), Stalin, kernwapens als afschrikking, Kennedy en Chroesjtsjov, bouw Berlijnse Muur (1961), Cubacrisis, wapenwedloop, glasnost en perestrojka, val van de Berlijnse Muur, ineenstorting Oostblok, Reagan en Gorbatsjov, Verenigde Naties, Veiligheidsraad (samenstelling, vetorecht)

B.10.3 De aspirant-student kan de economische en sociaal-culturele veranderingen en de toenemende pluriformiteit vanaf de jaren '60 in Nederland beschrijven.

Behorend bij kenmerkend aspect: Sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf jaren '60

Behorend bij canonvenster: De televisie, Annie M.G. Schmidt en Veelkleurig Nederland

Economische veranderingen: Marshallplan, Wederopbouw, EGKS, (E)EG, economische groei en welvaartsstijging, consumptiemaatschappij, opbouw verzorgingsstaat (AOW), oliecrisis, veranderingen in het gezin, werkloosheid in jaren tachtig, EU, invoering Euro

Sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren zestig: amerikanisering, gastarbeid(ers), migranten (uit voormalige Nederlandse koloniën: Molukkers, Surinamers), jongerencultuur, ontkerkelijking, ontzuiling, feminisme, kritiek op gezagsdragers, meer vrije tijd (sport, recreatie, vrijwilligerswerk), Annie M.G. Schmidt

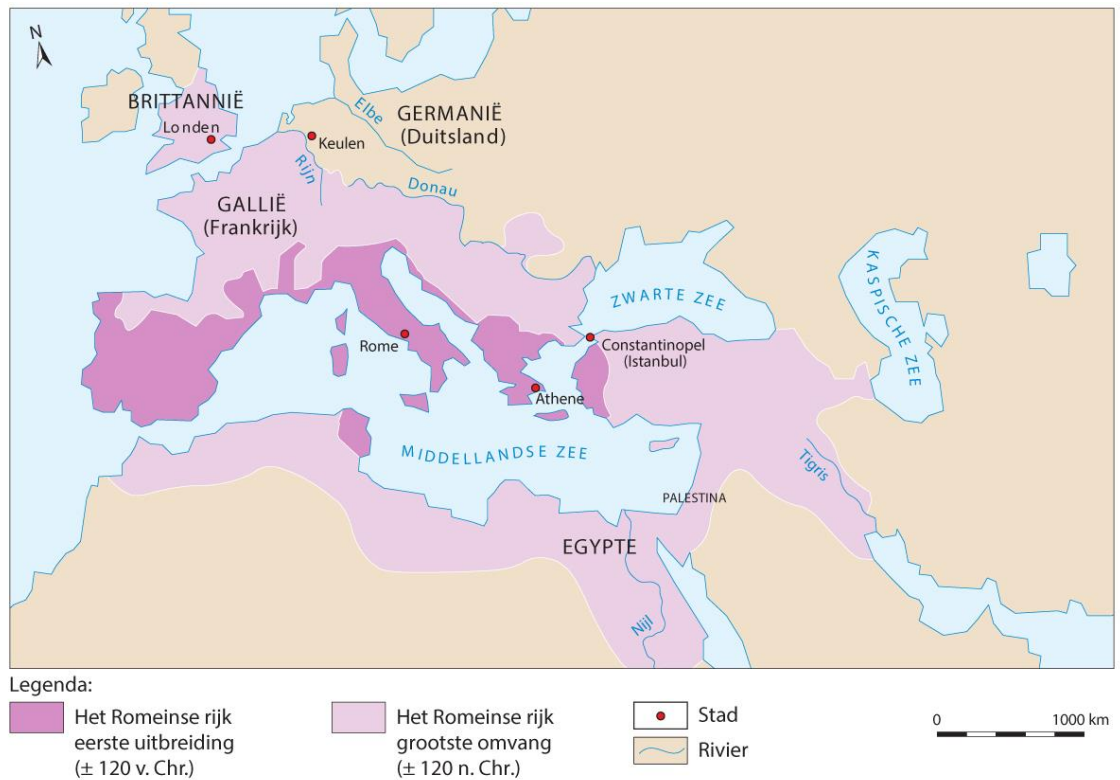
Technologische ontwikkelingen (autoverkeer, straalvliegtuigen, scheepvaart, ruimtevaart, televisie, computers, kernenergie, aardgas) Slochteren, overstroming 1953, Deltawerken, milieuvervuiling, milieuwetten

Bijlagen

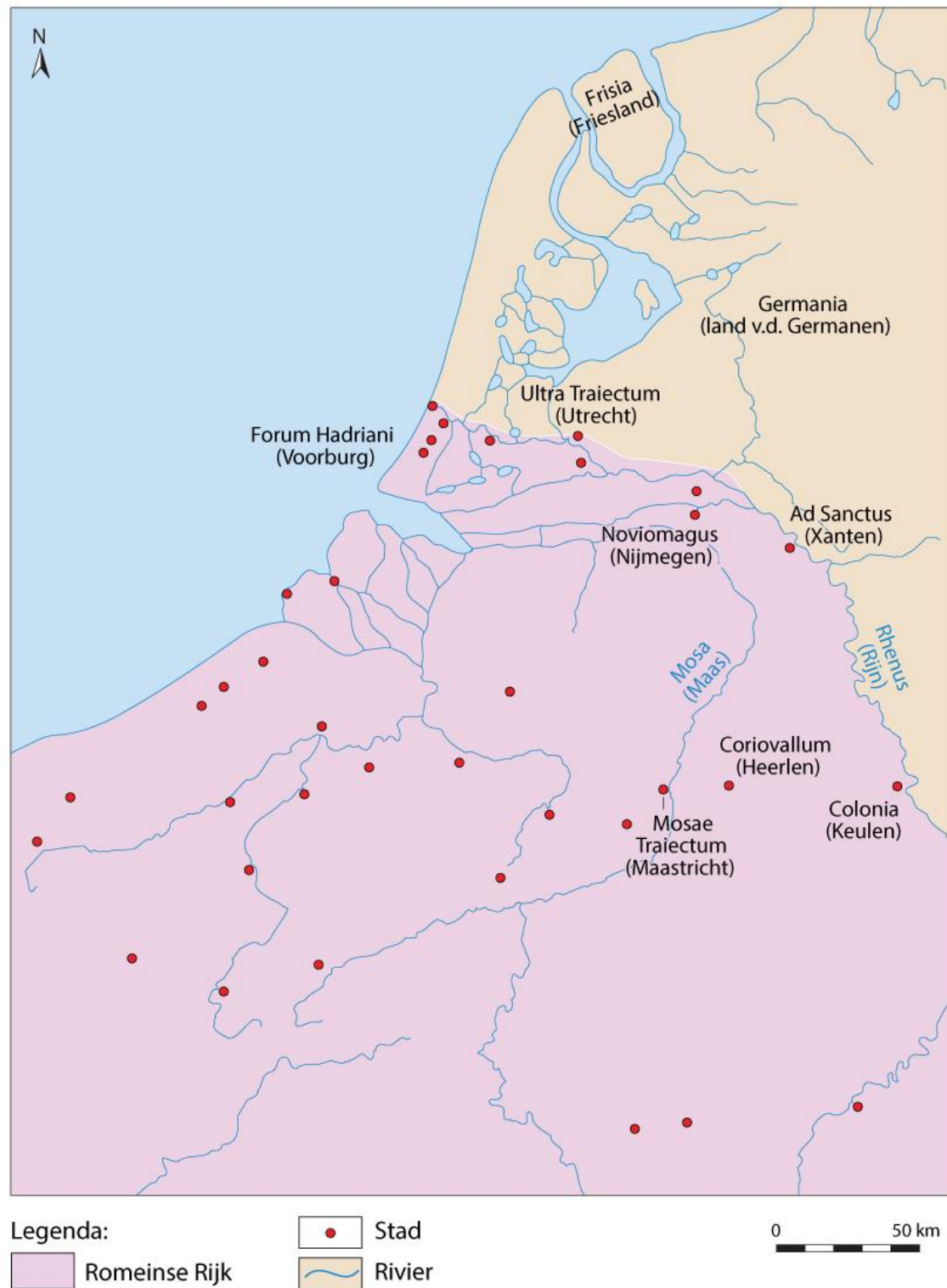
Bijlage 1 Kaarten

Bron kaarten: Wagenaar, H. (2008).

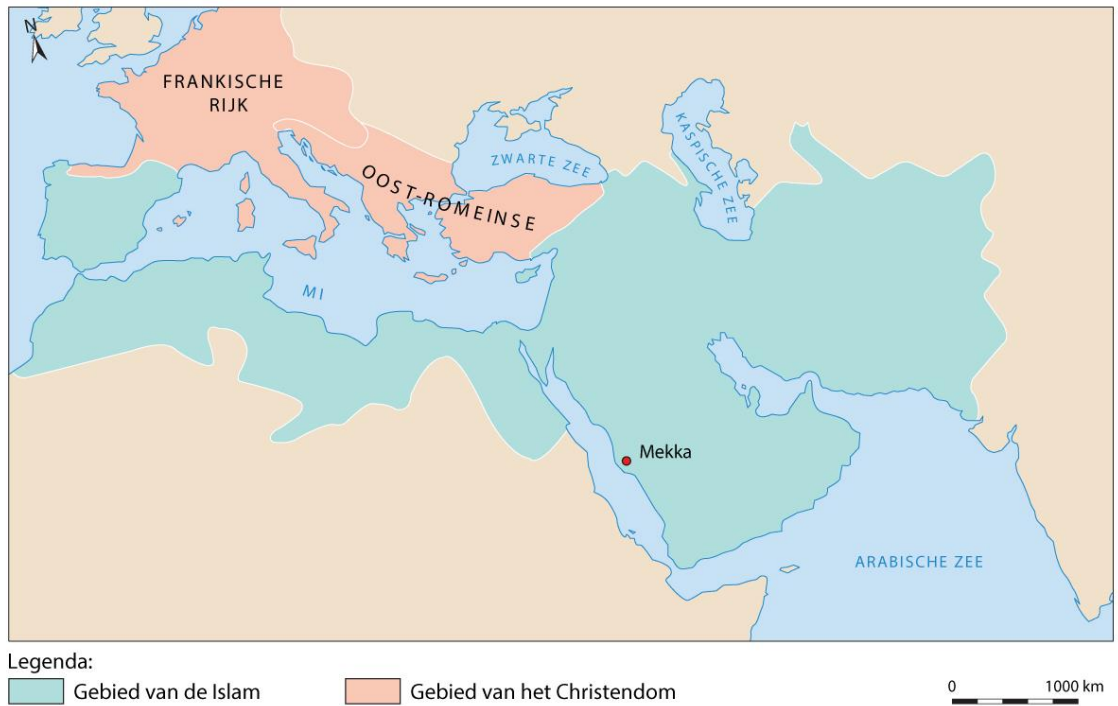
Kaart 1: Het Romeinse rijk.

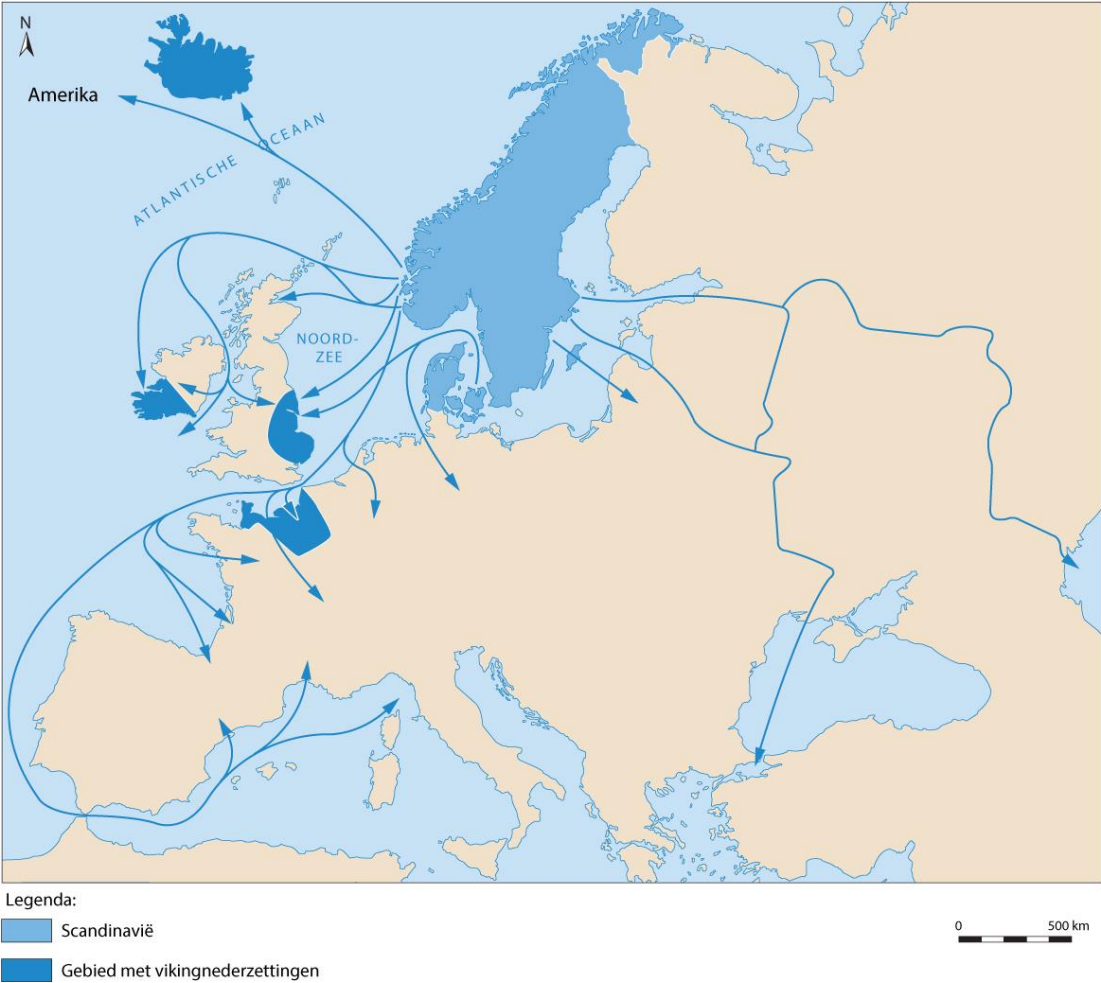
Kaart 2: De Romeinen in de Rijndelta.

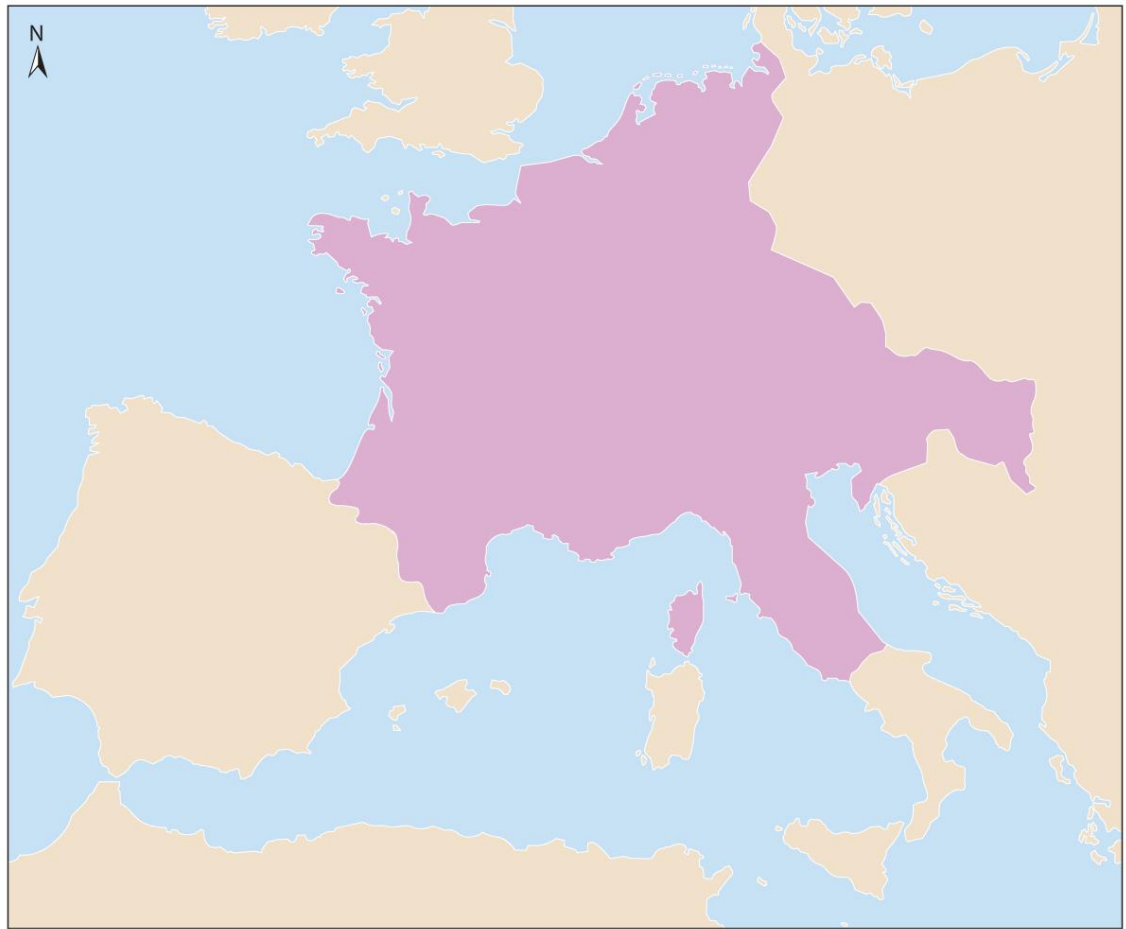
Kaart 3: Islam en christendom (+/- 750).

Kaart 4: Tochten van de Noormannen.

Kaart 5: Rijk van de Franken tijdens Karel de Grote (+/- 800).

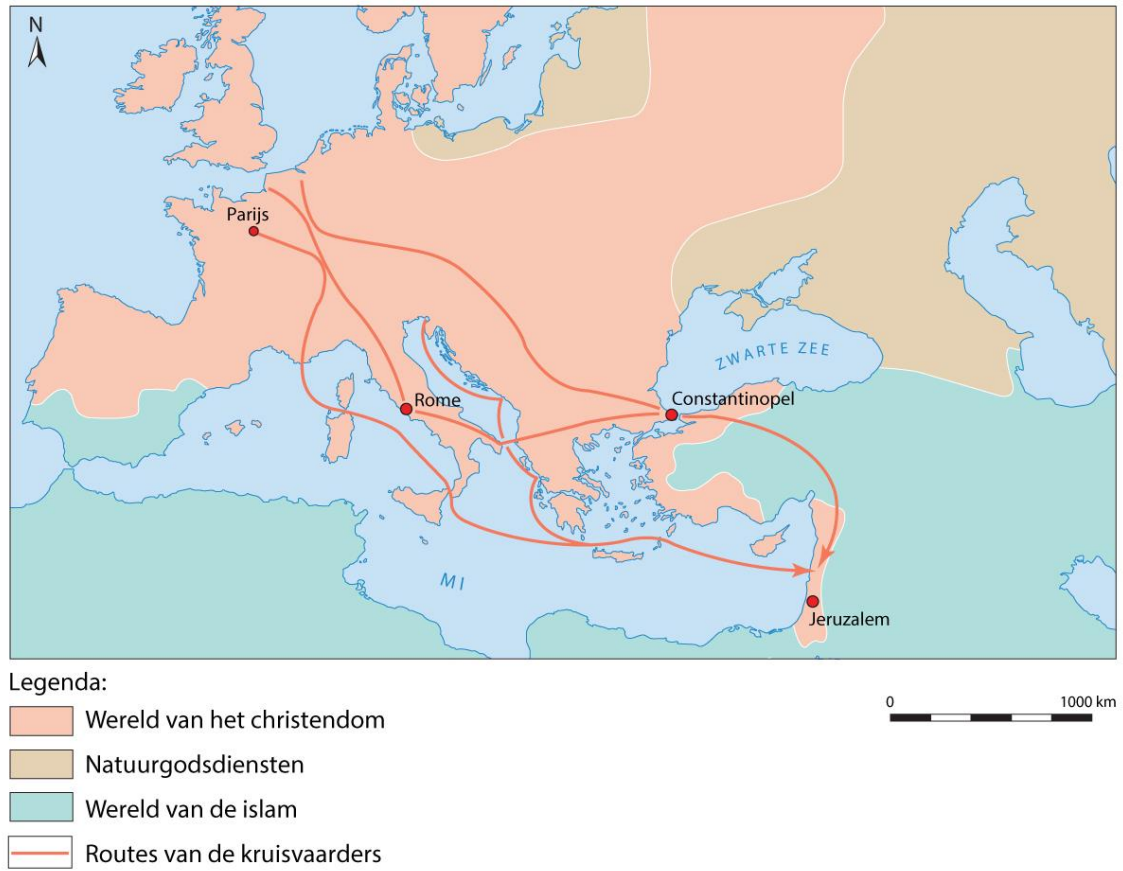

Legenda:

 Rijk van de Franken

0 500 km

Kaart 6: Kruistochten (+/- 1100 - +/- 1300).

Kaart 7: De Nederlanden (1550-1600).

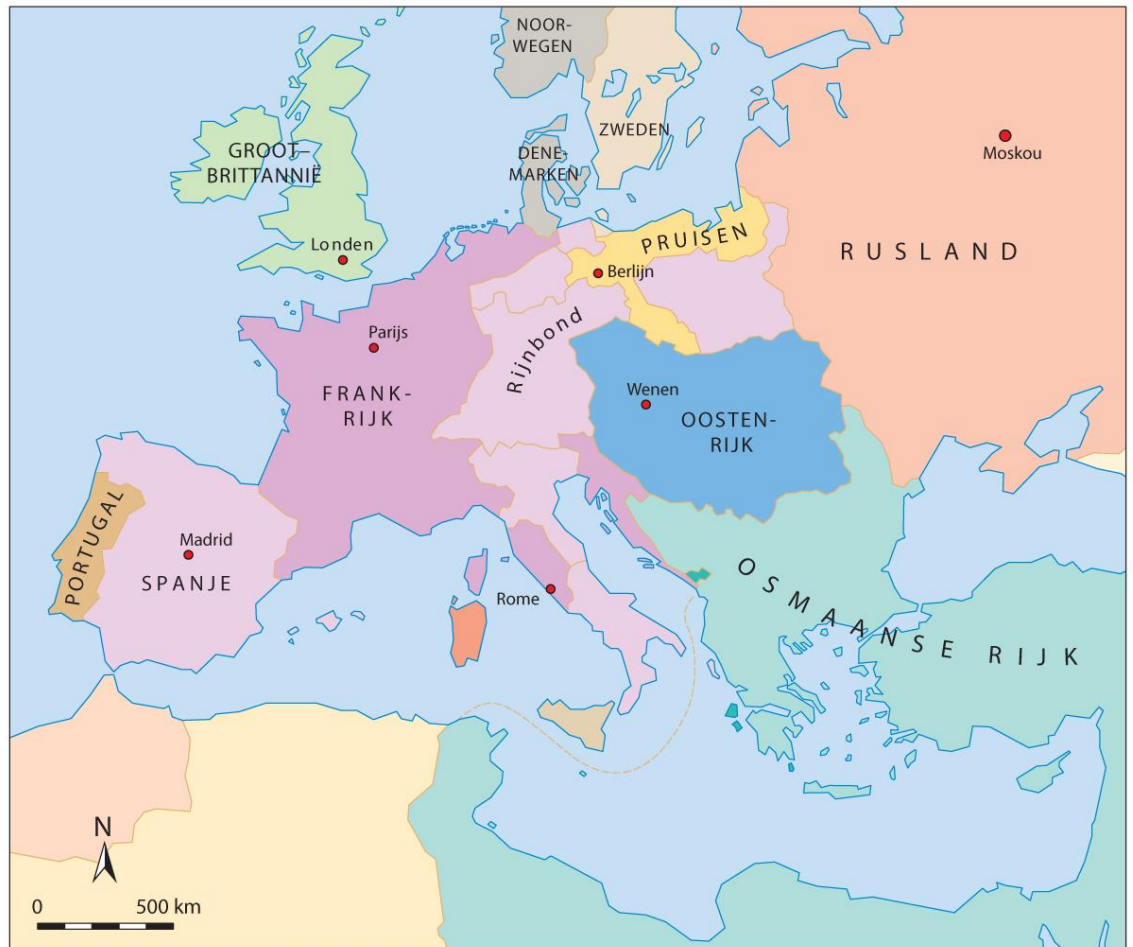
Kaart 8: Handelsroutes en handelsproducten (1600 – 1700).

Legenda:

	Wollen stoffen (laken)		Kaas		Graan		Walvistraan
	Zijde		Zout		Haring		Wijn
	Hout		Oosterse producten				

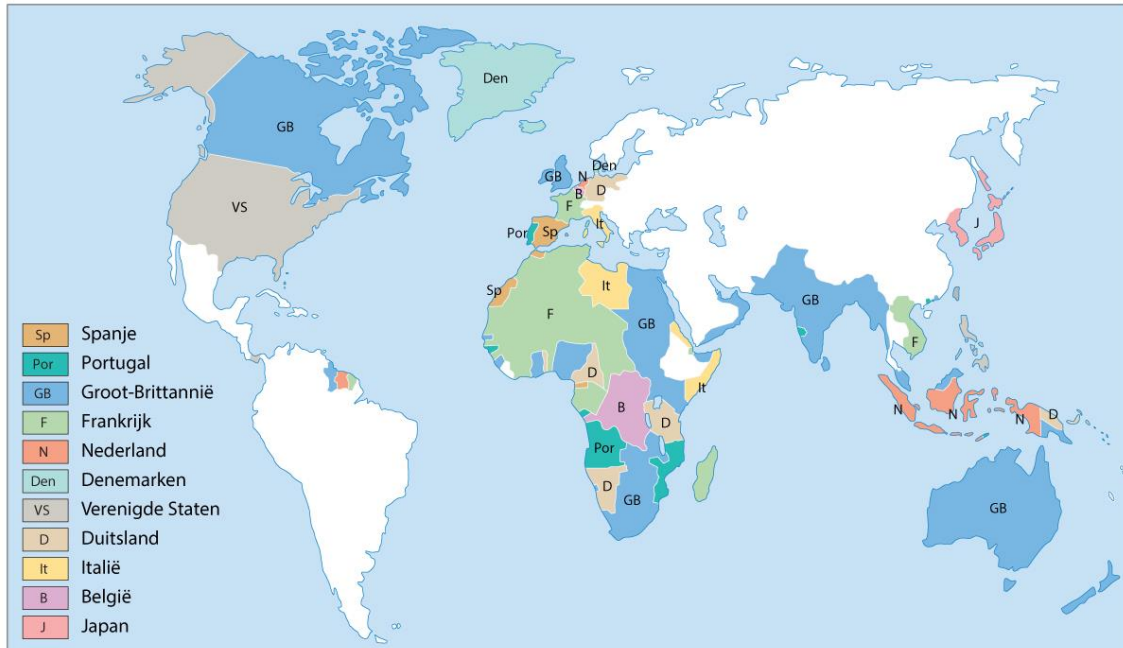
Kaart 9: Europa Staatkundig in 1812 met het Franse keizerrijk.

Legenda

- Franse keizerrijk
- Bij Frankrijk behorend gebied

Kaart 10: De wereld: koloniën +/- 1920.

Kaart 11: De Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië (1942).

Legenda:

Japanse Rijk

Tot 1942 door Japan veroverde gebieden

Kaart 12: De Tweede Wereldoorlog in Europa in 1942.

Legenda:

 Door Duitsland bezet gebied	 Geallieerd gebied
 Met Duitsland bevriende landen	 Neutrale landen

Kaart 13: Europa in 1989.

Legenda:

Oostbloklanden

Landen van het westers bondgenootschap

Neutrale landen

IJzeren Gordijn

Bijlage 2 Voorbeeldopgaven

Voorbeeldopgave 1: Model van een huis uit de prehistorie

Tijdvak: B.1 Jagers en boeren, leerdoel B.1.2.

Bron: Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Het huis waar het model op de afbeelding op is gebaseerd, werd gebouwd met houten palen die in de grond werden geslagen.

Wanneer werd voor het eerst dit soort huizen in het gebied van het huidige Nederland gebouwd?

- A. rond 10000 v.C. met de komst van de Rendierjagers
- B. rond 5000 v.C. met de komst van de Bandkeramiekers
- C. rond 3000 v.C. met de komst van de Hunebedbouwers
- D. rond 50 met de komst van de Romeinen

Toelichting

Op de afbeelding staat de reconstructie van een huis uit de prehistorie. Gevraagd wordt aan te geven wanneer voor het eerst dit soort huizen in het gebied van het huidige Nederland gebouwd werden.

In de vraag worden twee aspecten genoemd, namelijk het aspect van de tijd (*wanneer voor het eerst*) en het aspect van de locatie (*in het gebied van het huidige Nederland*). Met de locatie wordt Nederland bedoeld. Met de tijdsbepaling wordt gevraagd wanneer er voor het eerst een dergelijk huis gebouwd werd. Op de afbeelding is te zien dat het gaat om een stevig gebouwd huis dat bedoeld is om langere tijd bewoond te worden.

Als we naar de vier antwoorden kijken, weten we meteen dat antwoord A afvalt. In de tijd van de rendierjagers verbleven de mensen nooit lang op een plek. Ze volgden continu de rendieren. De rendierjagers waren nomaden. Ze bouwden nooit huizen.

De eerste mensen in ons land die op een vaste plek gingen wonen, waren mensen die van de landbouw leefden. Zij bouwden huizen. De eerste landbouwers vestigend zich rond 5000 v.C. in ons land, in de huidige provincie Limburg. Tijdens opgravingen zijn voorwerpen van deze mensen gevonden, onder andere aardewerk. Dit aardewerk was op een speciale manier versierd. De toenmalige bewoners kregen de naam van Bandkeramiekers door de versieringen op hun aardewerk. Antwoord B is dus het goede antwoord.

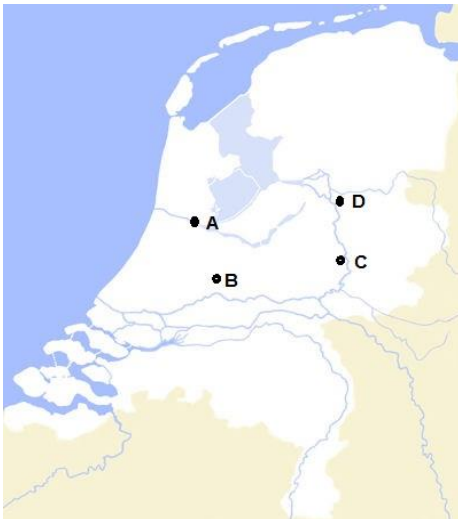
De antwoorden C en D zijn niet juist. Ook in deze tijden bouwden mensen huizen, maar deze mensen vestigden zich later in ons land.

Voorbeeldopgave 2: Romeinse resten

Tijdvak: B.2 Grieken en Romeinen, leerdoel: B.2.2.

Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

In een stad in Nederland zijn onder de grond de resten gevonden van een Romeins castellum. In welke stad op de kaart kunnen deze resten gevonden zijn?

- A. in Amsterdam
- B. in Utrecht
- C. in Zutphen
- D. in Zwolle

Bron: Cito

Toelichting

Vraag twee bestaat uit twee onderdelen. Deel één van de vraag toont een foto van Romeinse resten onder de grond. Het zijn resten van een Romeins castellum. Een castellum was een legerplaats waar wel 500 tot 1000 manschappen in konden verblijven. Deel twee toont een plattegrond van ons land waarop vier plaatsen zijn aangegeven, Amsterdam, Utrecht, Zutphen en Zwolle. Gevraagd wordt aan te geven in welke plaats de resten van het Romeinse castellum zijn gevonden. De Romeinse legerplaatsen lagen in de nabijheid van de rivier de Rijn. De Rijn werd door de Romeinen gezien als een natuurlijke grens. Tweeduizend jaar geleden liep de grens van het Romeinse rijk dwars door ons land. De Rijn die van vanaf Xanten (Duitsland) via Utrecht en Alphen aan de Rijn naar Katwijk stroomde, vormde de grens (Limes) van het Romeinse Rijk. Het stroomgebied van de huidige Rijn loopt nu anders dan tweeduizend jaar geleden. Als je dit feit niet had geweten, kun je toch door redeneren achterhalen om welke plaats het gaat. Amsterdam, Zutphen en Zwolle liggen niet in het gebied dat door de Romeinen veroverd is, dus deze steden konden niet het goede antwoord zijn. De enige stad die wel in het door de Romeinen veroverde gebied ligt is Utrecht. Het goede antwoord is dus antwoord B.

Voorbeeldopgave 3: Het nieuwe geloof

Tijdvak: B.3 Monniken en ridders, leerdoel: B.3.3

Vrij vertaald uit een historische bron:

'Toen Abu Bakr had afgerekend met de ongelovige Arabieren, besloot hij zijn troepen tegen Syrië en Irak te richten om daar het nieuwe geloof te brengen. Daarom riep hij het volk van Mekka op en maakte hen enthousiast voor een jihad tegen de christenen en voor de buit die ze op de christenen zouden veroveren.'

In welke tijd speelden de gebeurtenissen die in de bron beschreven worden?

- A. tussen 200 en 300
- B. tussen 600 en 700
- C. tussen 1100 en 1200
- D. tussen 1500 en 1600

Toelichting

Gevraagd wordt de gebeurtenissen, die in de bron beschreven staan, in de juiste tijd te plaatsen. Aan de hand van de volgende gegevens in de bron is het goede antwoord te vinden: Er is sprake van het brengen van een nieuw geloof door middel van oorlogvoering. Het gebied dat veroverd moet worden ligt in het Midden-Oosten. Een belangrijke plaats in de bron is Mekka. De strijd vindt plaats tegen ongelovigen en christenen. Op basis van een of meerdere van deze gegevens is op te maken dat het hier gaat om een gebeurtenis tijdens de verspreiding van de islam. Deze vond plaats vanaf 632. Het antwoord B is dus het goede antwoord. De vraag is dus goed te beantwoorden zonder dat het nodig is iets te weten over de specifieke personen en gebeurtenissen die in de bron genoemd worden.

Voorbeeldopgave 4: Schoenmaker in Middelburg

Tijdvak: B.4 Steden en staten, leerdoel: B.4.2

Vrij vertaald uit een middeleeuwse bron:

1. *Niemand mag het beroep van schoenmaker uitoefenen in Middelburg als hij geen inwoner is van die stad.*
2. *Iedereen die schoenmaker in deze stad is, is het verboden 's nachts te werken of te werken op een heilige feestdag*
3. *Geen schoenmaker in Middelburg is het toegestaan meer dan één winkel bezitten.*

Wie heeft deze regels opgesteld?

- A. de graaf van het gebied waar Middelburg onder viel
- B. het bestuur van het schoenmakersgilde van Middelburg
- C. het stadsbestuur van Middelburg

Toelichting

Uit een middeleeuwse bron blijkt dat een schoenmaker in Middelburg zich moest houden aan allerlei regels. De vraag is: wie heeft deze regels opgesteld? Er worden drie antwoorden gegeven. De antwoorden A en C kunnen niet goed zijn. De graaf en het stadsbestuur hadden niets te zeggen over de regels van een gilde, dus ook niet over het schoenmakersgilde. Het antwoord B is dus goed, omdat alleen het schoenmakersgilde bovenstaande regels kon opstellen.

Voorbeeldopgave 5: Logboek

Tijdvak: B.5 Ontdekkers en hervormers, leerdoel: B.5.1

Uit het logboek van een ontdekkingsreiziger:

'In het huidige jaar besloten uwe Hoogheden om mij te zenden naar de genoemde streken van Indië om die vorst, die volkeren en plaatsen te bezoeken en om de kansen te overwegen hen tot ons heilige geloof te bekeren. Aldus kreeg ik de opdracht om niet, zoals tot nu toe de gewoonte was, over land naar het Verre Oosten te gaan, maar in westelijke richting te vertrekken langs een weg die bij ons weten tot op de huidige dag nog door niemand was bevaren.'

Welke ontdekkingsreiziger heeft deze tekst geschreven?

- A. Bartolomeus Diaz
- B. Christoffel Columbus
- C. Fernando Magelhaes
- D. Vasco da Gama

Toelichting

Wie heeft bovenstaande tekst geschreven? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we de tekst uit het logboek goed lezen.

- De opdrachtgever stuurde de ontdekkingsreiziger naar Indië, om daar de vorst en diens onderdanen te bezoeken en hen tot het heilige geloof te bekeren. Van belang is dat de ontdekkingsreiziger naar Indië moest gaan.
- De gebruikelijke route naar het Verre Oosten ging over land. De route over zee was toen dus nog niet bekend.
- Hij moest in westelijke richting gaan. Dus per boot de Atlantische Oceaan oversteken.

Kortom de ontdekkingsreiziger zocht per boot in westelijke richting een route naar Indië. De enige die deze opdracht kreeg was Christoffel Columbus. Aan hem was gevraagd een nieuwe zeeroute naar Indië te vinden. Columbus voer met zijn schepen in westelijke richting en kwam in 1492 in Amerika, de Nieuwe Wereld, aan. Hij dacht dat hij in Indië was, daarom noemde hij de mensen, die hij ontmoette, indianen.

Voorbeeldopgave 6: Hugo de Groot

Tijdvak: B.6 Regenten en vorsten, leerdoel: B.6.2

Bron: Wikipedia.

Waardoor is Hugo de Groot onder meer bekend geworden?

- A. Hij maakte een vertaling van de Bijbel en had grote kritiek op de kerk.
- B. Hij onderzocht met een telescoop de hemel en ontdekte de manen van Jupiter.
- C. Hij tekende kaarten van pas ontdekte gebieden en gaf een atlas uit.
- D. Hij schreef over het oorlogsrecht en het recht op een vrije doorgang over zee.

Toelichting

Belangrijk is het te weten dat Hugo de Groot een bekende rechtsgeleerde was. Er worden vier opties gegeven. Deze opties bekijken we een voor een.

- Optie A kan het niet zijn. Het gaat hier om zaken die vooral te maken hebben met religie. Deze omschrijving past beter bij Luther. Luther had veel kritiek op de katholieke kerk. In 1522 vertaalde hij het Nieuwe Testament naar het Duits.
- Optie B kan het ook niet zijn. Het gaat hier om wetenschappelijke ontdekkingen. De omschrijving past bij Galilei. Galileo Galilei ontdekte in 1610 met zijn telescoop de vier grootste manen van Jupiter.
- Optie C kan het ook niet zijn. Het gaat hier om het maken van kaarten. De familie Blaeu ontwierp zulke kaarten op basis van bestaand materiaal. In 1662 bracht Blaeu de beroemde Atlas Major uit.
- Optie D moet dus het goede antwoord zijn. Hugo de Groot was een rechtsgeleerde en in antwoord D worden twee juridische onderwerpen genoemd. Hugo de Groot schreef vele boeken over het recht. In het boek *Mare Liberum* zette hij uiteen dat iedereen het recht had op een vrije doorgang op zee. In een ander werk *De iure belli ac pacis* (Over het recht van oorlog en vrede) uit 1625 schreef hij over het oorlogsrecht. Dit boek bevatte de grondbeginselen van het volkenrecht.

Voorbeeldopgave 7: Buitenlandse hulp

Tijdvak: B.7 Pruiken en revoluties, leerdoel: B.7.3

De Patriottenbeweging was opgericht door burgers die meer inspraak wilden in het bestuur van de Republiek. Uiteindelijk lukte het hen in 1795 met buitenlandse hulp de regering te verjagen en zelf aan de macht te komen.

Van welk land kregen de Patriotten deze hulp?

- A. van de Verenigde Staten
- B. van Engeland
- C. van Frankrijk
- D. van Pruisen

Toelichting

In 1795 slaagden de Patriotten erin met buitenlandse hulp het bestuur van de Republiek te verjagen en zelf aan de macht te komen. Welk land steunde de Patriotten?

- Optie A is niet het goede antwoord. De Amerikanen bevochten hun onafhankelijkheid tijdens de Amerikaanse revolutie. Daarna probeerde Amerika zich afzijdig te houden en richtte zich vooral op de eigen ontwikkeling.
- Optie B is ook niet het goede antwoord. Stadhouder Willem V was bevriend met Engeland.
- Optie D is ook niet het goede antwoord. Stadhouder Willem V was getrouwd met Wilhelmina van Pruisen. Zij behoorde tot de Koninklijke Pruisische familie.
- Optie C is het goede antwoord. Aan het einde van de 18e eeuw waren er in Nederland burgers die een einde wilden maken aan de macht van de falende stadhouder Willem V. Deze groep noemde zich de Patriotten. De Patriotten wilden meer gelijkheid en meer inspraak voor gewone burgers. Door de Franse Revolutie (1789) waren in Frankrijk burgers aan de macht gekomen die dezelfde politieke ideeën als de Patriotten hadden. In 1795 trokken de Franse troepen de Republiek binnen en hielpen de Patriotten aan de macht. Willem V vluchtte naar Engeland. Er ontstond een nieuwe staat, de Bataafse Republiek.

Voorbeeldopgave 8: Inkomsten uit Nederlands-Indië

Tijdvak: B.8 Burgers en stoommachines, leerdoel: B.8.7

Hieronder een overzicht van de inkomsten uit Nederlands-Indië voor de Nederlandse schatkist tussen 1831 en 1860:

1831 - 1840	93 miljoen gulden
1841 - 1850	141 miljoen gulden
1851 - 1860	267 miljoen gulden

Waarom namen de inkomsten in deze periode toe?

- A. Door gebiedsuitbreiding kregen de Nederlanders meer grondgebied om producten op te verbouwen.
- B. Door het verslaan van hun concurrenten verwierven Nederlandse kooplieden een monopolie op veel producten.
- C. Door de inheemse boeren te dwingen bepaalde gewassen te verbouwen kreeg Nederland meer producten om te verkopen.

Toelichting

In bovenstaand overzicht staat dat de inkomsten uit Nederlands-Indië, voor de Nederlandse schatkist, tussen 1831 en 1860 enorm toenamen. Waarom namen de inkomsten toe? Het antwoord op deze vraag kun je alleen geven als je iets van de geschiedenis van Nederlands-Indië weet.

De Nederlandse regering voerde in 1830 in Nederlands-Indië het cultuurstelsel in. Een belastingsysteem dat tot circa 1870 bleef bestaan. Voor winstgevende producten, zoals koffie bleef het stelsel langer bestaan. Het stelsel hield in dat de inheemse bevolking 20% van hun grond moest gebruiken voor de Europese markt.

Door het cultuurstelsel konden de Nederlandse planters waardevolle landbouwproducten (indigo, thee, suiker en koffie) laten verbouwen in plaats van alleen maar rijst. Deze producten werden door de Nederlandsche Handelmaatschappij in Europa verkocht. Hierdoor stegen de winsten enorm.

Het juiste antwoord is dus C. Door de inheemse boeren te dwingen bepaalde gewassen te verbouwen kreeg Nederland meer producten om te verkopen. Het goede antwoord was ook te vinden door de andere antwoorden uit te sluiten. De gebiedsuitbreiding in Nederlands-Indië (antwoord A) vond pas plaats aan het einde van de 19e eeuw, het verwerven van een monopolie (antwoord B) speelde vooral ten tijde van de VOC in de 17e en 18e eeuw.

Voorbeeldopgave 9: Kieswetwijziging

Tijdvak: B.9 Wereldoorlogen en Holocaust, leerdoel: B.9.1

In 1917 vond een belangrijke wijziging plaats in de kieswet in Nederland.

Wat hield deze verandering in?

In 1917 kregen

- A. mannen die een minimumbedrag aan belasting betaalden het kiesrecht.
- B. mannen én vrouwen van 23 jaar en ouder het kiesrecht.
- C. mannen van 23 jaar en ouder het kiesrecht, maar vrouwen niet.
- D. vrouwen het kiesrecht; mannen hadden dit toen al.

Toelichting

- Optie A is niet het goede antwoord. Door de Grondwetsherziening van 1848 werden directe verkiezingen ingevoerd. Als gevolg van deze herziening werden de leden van de Tweede Kamer, Provinciale Staten en de Gemeenteraden rechtstreeks door de burger gekozen. Echter niet iedereen kreeg kiesrecht. Alleen mannen ouder dan 23 jaar die een bepaald bedrag aan directe belastingen betaalden, kregen het kiesrecht. Deze vorm van kiesrecht heet censuskiesrecht.
- Optie B is niet het goede antwoord. In 1917 werd alleen het algemeen mannenkiesrecht ingevoerd, vrouwen kregen dit recht pas in 1919.
- Optie D is ook geen goed antwoord, omdat het algemeen vrouwenkiesrecht in 1919 werd ingevoerd.
- Optie C is dus het goede antwoord. In 1917 kregen mannen het kiesrecht, maar vrouwen niet.

Voorbeeldopgave 10: Eerste televisie-uitzending

Tijdvak: B.10 Televisie en computer, leerdoel: B.10.3

Bron: Nederlands Instituut Beeld en Geluid.

Hierboven zie je een foto van de voorbereidingen op de eerste televisie-uitzending in Nederland. Er waren toen een paar honderd huishoudens met een tv-toestel die de uitzending konden ontvangen. Vanaf dat moment waren er regelmatig uitzendingen op televisie te zien.

In welk jaar zal deze eerste televisie-uitzending geweest zijn?

- A. in 1931
- B. in 1951
- C. in 1961
- D. in 1971

Toelichting

- Optie A, kan niet het goede antwoord zijn. Begin jaren dertig van de vorige eeuw begonnen de eerste experimenten met de televisie, maar waren er nog geen huishoudens met een televisie.
- Optie B is het goede antwoord. In 1951 was de allereerste reguliere Nederlandse televisie-uitzending voor een paar honderd huishoudens met een tv-toestel. Het station heette Nederland 1. In de eerste jaren keken slecht een paar duizend mensen naar televisie, van wege de hoge kosten van een toestel en de technische beperkingen.
- De opties C en D zijn dus foute antwoorden.

Bijlage 3 Toetsmatrijs

Een toetsmatrijs geeft aan hoe de opgaven zijn verdeeld over kennisdoelen en vaardigheidsdoelen uit hoofdstuk 2 en 3. De toetsmatrijs dient verschillende doelen. Ze laat zien hoeveel opgaven nodig zijn om een betrouwbaar oordeel te kunnen vellen over de vaardigheid van de aspirant-student. De toetsmatrijs garandeert ook dat alle belangrijke leerstof in de toets aan de orde komt en vermijdt dat er te veel opgaven over dezelfde leerstof in de toets voorkomen. Omdat de toetsmatrijs ten grondslag ligt aan alle versies van de toelatingstoetsen, zorgt ze er ook voor dat deze inhoudelijk toetsen gelijkwaardig zijn. Met behulp van de toetsmatrijs kun je een beeld vormen van de inspanningen die gevraagd worden, vooral wanneer voorbeeldopgaven de combinatie van een kennis- en vaardigheidsdoel illustreren.

Deze handreiking geeft een uitgebreide beschrijving van de kennis- en vaardigheidsdoelen, zie hoofdstuk 2 en 3. Voor geschiedenis zijn er vijf vakgebonden vaardigheidsdoelen en 37 kennisdoelen verdeeld over tien tijdvakken.

Er zijn voor elk tijdvak veel combinaties van vakgebonden vaardigheidsdoelen en kennisdoelen mogelijk. In de toetsmatrijs staat welke steekproef uit deze mogelijke combinaties is te trekken. De vakgebonden vaardigheidsdoelen worden over twee type beheersingsniveau verdeeld: beschrijven en toepassen. De indeling van de kennisdoelen is beperkt tot de tijdvakken.

Elk toets bestaat uit zestig opgaven. Bij de verdeling over de cellen van de matrijs wordt rekening gehouden met de (niet in de matrijs opgenomen) specificatie in leerdoelen (zie hoofdstuk 3). Ook bij de samenstelling van de toets letten we op de leerdoelen. Zo wordt voorkomen dat specifieke leerdoelen over- of ondervertegenwoordigd zijn.

kennis↓ vaardigheid→	beschrijven	toepassen	totaal
Tijdvak 1	3	2	5
Tijdvak 2	3	2	5
Tijdvak 3	3	2	5
Tijdvak 4	3	2	5
Tijdvak 5	4	3	7
Tijdvak 6	4	3	7
Tijdvak 7	3	2	5
Tijdvak 8	4	3	7
Tijdvak 9	4	3	7
Tijdvak 10	4	3	7
totaal	35	25	60

Referenties

Adviescommissie Geschiedenisonderwijs (1998). *Het verleden in de toekomst*. Den Haag: Ministerie van OCW.

College voor Examens (2011). *Syllabus geschiedenis vmbo centraal examen 2013*. Verkregen 21 mei 2014 van www.examenblad.nl

College voor Examens (2012). *Toetswijzer bij de centrale eindtoets PO wereldoriëntatie*. Utrecht: CvE.

Commissie Kennisbasis Pabo (2012). *Een goede basis. Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo*. Den Haag: HBO-Raad.

Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (2001). *Verleden, heden, toekomst*. Enschede: SLO.

Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon (2006). *entoen.nu: de canon van Nederland, deel A*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon (2006). *entoen.nu: de canon van Nederland, deel B*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon (2008). *entoen.nu en verder: de canon van Nederland, deel C*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Keissen. H. (2011). *Basiskennis geschiedenis*. Groningen: Noordhoff.

Kooij, C. van der, Groot-Reuvekamp, M. de (2009). *Geschiedenis en samenleving: kennisbasis inhoud en didactiek*. Groningen: Noordhoff.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2006). *Kerdoelen onderbouw VO*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Riessen, M., Rovers, F., Wilschut, A. (2009). *Oriëntatie op geschiedenis: basisboek voor de vakdocent*. Assen: Van Gorcum.

Wagenaar, H. (2008). *Geschiedenis voor de basisschool. Een domeinbeschrijving als resultaat van een cultuurpedagogische discussie*. Arnhem: Cito.

Wilschut, A., Straaten, D. van, Riessen, M. van (2004). *Geschiedenisdidactiek: handboek voor de vakdocent*. Bussum: Coutinho.

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl

www.slo.nl

slo